

શ્રી ૧૦ તીર્થકર્તા

જયપરના વ્યાખ્યાનો.

મંત્રર કર્તા—તા પીઠાસ દુ. સુધ

પ્રેરક—હિંદીયન હોમરસ લીગ, ગી:

[૧૩] સર્વે હક રાષ્ટ્રીન.

આરુતિ

સને ૧૯૧૭.

પ્રસ્તાવના.

(મરાઠીનું ભાષાંતર)

લો. બાલ ગંગાધર ત્રીજો બેલગામ તથા
અદમકનુજર ખાતે આપેલા સ્વરાજ્ય નિબંધ
મૂળ વ્યાખ્યાન સંગ્રહની પુનાના ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ
સ્ટેટ તેમની પાસેથી જે બનીને લીધા હતા.
મુળમાં હાથકોર્ટે રદ કર્યા એ મરાઠી સ્વરૂપે
ત્રણ વ્યાખ્યાનમાં સ્વરાજ્ય એ નિબંધની
પેઠા, લો. ત્રીજકેતી હમ્મેશની પદ્ધતિ પ્રમ
સ્પષ્ટ અને ખુલાસેવાર કરેલી હોવાથી, તે
વ્યાખ્યાનો સર્વ લોકોને પુનઃ વાંચવા મળે અને
સંબંધમાં રાખી શકાય, એવા ઉદ્દેશથી આ
પુસ્તકરૂપે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. મૂળ વ્યાખ્યાનો
વેશેષ લાંબા હોવાથી તેનો વિસ્તાર થોડો કર્યો
છે તથાપિ સરકારી રીપોર્ટરનીજ બાબ
માં રાખી છે, તેમજ ના. હાથકોર્ટે જે વાક્યો
પાપસંદગી દર્શાવી, તે વાક્યો પણ કાળજી-
હાડી નાખવામાં આવ્યા છે.

(૬ નારાયણ પેઠા) ન. ચિં. કેળકર.

૧-૧-૧૯૧૭. મંત્રા-સ્વરાજ્ય સં. ૪.

તી રીપોર્ટમાં કેટલાએક વાક્યોનો અર્થ

વાધી ગુજરાતી ભાષાંતરમાં પણ

જે સ્વાભાવિક છે. — તા+દુ.

વિધાપીઠ મથાલય
અધ્યાપક
“સ્વરાજ્ય” પુસ્તક-સંગ્રહ

લો. તીલકના વ્યાખ્યાનો.

(બેલગામમાં ના. ૧ લી મે સને ૧૯૧૬ ને દિને
આપેલું વ્યાખ્યાન.)

સ્વરાજ્ય એટલે શું ? આ વિષયમાં પુષ્કળ
લોકોની ગેરસમજ થાય છે. કેટલાએકને આ
બાબત સમજાતી નથી. કેટલાએક આ બાબત
સમજતા હોવા છતાં તેનો વિપરીત અર્થ કરે
છે. કેટલાએકને સ્વરાજ્ય જોઈતું નથી. લોકોમાં
એવા અનેક પ્રકાર છે. ત્યારે સ્વરાજ્ય એટલે
શું ? અમે સ્વરાજ્ય શા માટે માગીએ છીએ ?
તેને માટે અમે પાત્ર છીએ કે નહીં ? અને
આપણે જેની પાસેથી સ્વરાજ્યની માગણી કર-
વાની છે તેની પાસે તે કેવી રીતે કરવી જોઈએ,
આપણે પ્રયત્ન કરવાનો છે તે કઈ દિશામાં અને
કિયા ધોરણ પ્રમાણે કરવો જોઈએ, વિગેરે
બાબતો સંબંધી સામાન્ય બે બોલ કહેવા
ઉપરાંત કોઈપણ પ્રકારનું વિશિષ્ટ વિવેચન કરવા
હું આજ તૈયાર નથી.

જે સામાન્ય શબ્દો હું આપ લોકોને કહેવાનો છું તે સામાન્ય શબ્દો કેવળ મહારાજ પ્રયત્નથી અથવા મહારાજ ઉદ્યોગથી ઉપસ્થિત થયા છે એમ નથી. સ્વરાજ્યની કલ્પના ઘણી જુની છે. એટલે કે 'સ્વ'થી ઉલટું એવું કોઈ પણ રાજ્ય હોય છે અને તે સમયે સ્વરાજ્યની કલ્પના ઉદ્ભવે છે એ ખુલ્લું છે. આવી સ્થિતી જ્યારે આવે છે ત્યારે સ્વરાજ્ય જોઈએ એવું બાસવા લાગે છે અને તે કાર્ય માટે મનુષ્યો ઉદ્યોગ કરે છે. આવી સ્થિતીમાં તમે હાલ છો. તમારા પર જેઓ રાજ્ય કરે છે તેઓ તમારા ધર્મના, તમારી જાતના, તમારા દેશના નથી. આ ઈશ્રિજ સરકારનું રાજ્ય સારું કે ખરાબ તે પ્રશ્ન જુદો; સ્વકીય અને પરકીય તે પ્રશ્ન જુદો. જન્મે બાળ્યતોનો ઘોંટાળો પહેલેથી કરતા નહીં. પરકીય વા સ્વકીય એ પ્રશ્ન આવે ત્યારે પરકીય કહેવું જોઈએ; સારું કે ખરાબ તે પ્રશ્ન આવે ત્યારે સારું કહો અથવા ખરાબ કહો. ખરાબ હોય તો તેમાં સુધારણા કરવી જોઈએ, એ પ્રશ્ન નિરાળો; યદિ સારું હોય તો અગાઉના રાજ્ય કરતાં સારાં તત્વો ક્રિયા એ જોવું જોઈએ આ બિનબિન દ્રષ્ટિબિંદુઓ છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૩૮-૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ તીલકનાં રાજરાજ્ય ૫૨૧
લાખગો

પ્રાપ્ય તાર: ૨૫.૯.૭૧

પણ હાલની રાજ્ય વ્યવસ્થા એવું છે કે
 કેટલાએક શિખેલા સુશિક્ષિત જનો, જેઓને
 કોલેજમાં સારા પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું છે તેવા
 કુશળ લોકો હિંદુસ્થાનમાં આવે છે, અને તેઓની
 દ્વારા હિંદુસ્થાનમાં રાજ્યકારભાર ચાલે છે.
 રાજા કહેતાં જે કાંઈ એક પ્રકારની ભાવના
 તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ભાવનાને
 વ્યક્ત સ્વરૂપ આપ્યું એટલે હાલનો બાદશાહ
 થાય છે. આ ભાવના અવ્યક્ત છે. આ અવ્ય-
 ક્તને વ્યક્ત સ્વરૂપ દિધું એટલે રાજા થાય છે.
 બાદશાહ થાય છે; પણ કારભાર કંઈ બાદશાહ
 તપાસતા નથી. સ્વરાજ્યનો જે પ્રશ્ન છે તે
 બાદશાહ સંબંધી નથી, તથા આ અવ્યક્ત
 ભાવના સંબંધી પણ નથી, એ પ્રથમ બક્ષમાં
 રાખવું જોઈએ. કોઈ પણ દેશ હોય-તેને રાજા
 જોઈએ, વ્યવસ્થા કરનાર કોઈ પણ મનુષ્ય
 જોઈએ, અને તે દેશમાં એક પ્રકારનું રાજ્ય
 પણ ચાલવું જોઈએ.

રાજ્યસત્તાના હમ્મેશાં બે વિભાગ થાય છે. એક
 સલાહકાર મંડળ અને એક કાર્યકારી મંડળ. હાલ
 હિંદુસ્થાનમાં સ્વરાજ્ય સંબંધી જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત
 થયો છે તે ઉપરોક્ત અવ્યક્ત કલ્પના સંબંધી

નથી. અમારી પર કાણે રાજ્ય કરવું જોઈએ,
કાના હેતુ, હુકમવડે કાના અધિપતિત્વે તે
રાજ્ય ચલાવવું જોઈએ તે સંબંધી આ પ્રશ્ન નથી.
ઈંગ્રેજ લોકોનાજ હાથનીચે ઈંગ્રેજ પ્રજાની દેખ-
રખ હેઠળ, ઈંગ્રેજ રાષ્ટ્રની સહાયથી તેઓની
સહાનુભૂતિથી અને તેઓની ખરી લાગણીથી
તેઓની જે કંઈ ઉચ્ચ ભાવનાઓ છે તે ભાવના-
ઓના યોગવડે આપણે આપણું કલ્યાણ કરી
લેવું જોઈએ; એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ત્યારે જો આ બાબત આપણે ગૃહીત ધરીએ
કે ઈંગ્રેજ સરકારના ઈંગ્રજ રાજ્યની મદદથી
આપણો ભાગ્યોદય આપણે કરી લેવાને છે, તો
પછી તમે શું માગો છો? એ બીજો પ્રશ્ન ઉપ-
સ્થિત થાય છે. તેનો ઉત્તર પુનઃ મ્હેં જે ભેદ
આપણે કહ્યો તે ભેદમાં છે. સરકાર અવ્યક્ત
હોય પરંતુ તે જ્યારે વ્યક્ત થવા લાગે છે ત્યારે
તેના હાથથી તેની કૃતિવડે તે રાજ્યની વ્યવસ્થા
રખાય છે. આ જે વ્યક્ત ભાવ છે તે અવ્યક્ત
સરકારથી ભિન્ન છે. કેવી રીતે ભિન્ન છે
પ્રશ્નશો તો પરબ્રહ્મ જેવી રીતે માયાથી ભિન્ન છે
તેવી રીતે. આ વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત શબ્દો મ્હેં
વેદાન્તમાંથી લીધેલા છે. નિર્ગુણ સરકાર એટલે

પરબ્રહ્મ ભિન્ન, અને માયાના મોહમાં આવવા
 સામે ત્યારે તેને જે વ્યક્ત સ્વરૂપ આવે છે તે
 ભિન્ન. ત્યારે આ માયાના જે વ્યવહાર છે તે
 પલટાવાનાજ. માયાનું લક્ષણ શું : ક્ષણેક્ષણે
 બદલાવું. જે સરકાર સ્થિર રહેવાની તે એક
 અવ્યક્ત સરકાર; અને વ્યક્ત સરકાર ક્ષણેક્ષણે
 પલટાવાના છે.

‘સ્વરાજ્ય’ એ શબ્દ જે હાલ નીકળ્યો છે તે
 વ્યક્ત સરકાર સંબંધી છે. અવ્યક્ત સરકારને
 કાયમ રાખીને વ્યક્ત સરકાર જે પળે પળે
 બદલાવાના છે તેમાં ક્રિયા પ્રકારનો ફેરફાર થાય
 તો આપણા દેશને શ્રેયરકર થઈ પડે તે પ્રશ્ન
 સ્વરાજ્યનો છે; અને આ સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન
 એટલે કે આપણા હિંદુસ્થાનમાં હાલ જે પ્રકાર
 નો કારભાર ચાલી રહ્યો છે તે કાના હાથમાં
 હોવો જોઈએ, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે.
 અવ્યક્ત સરકાર-ઇંગ્લેન્ડ સરકાર-અમે બદલવા
 ઇચ્છતા નથી. વ્યક્ત સ્વરૂપ જે છે તે માત્ર
 હાલ જેના હાથથી આ અવ્યક્ત સરકાર
 કાર્ય કરાવી લે છે તેના હાથમાંથી બીજા
 કોઈના હાથમાં આવે એવું અમારું કહેવું છે.
 જેના હાથથી આ કારભાર ચાલે છે તેને સ્થાને

અન્ય કોઈના હાથથી, અન્ય કોઈની સહાયથી, અન્ય કોઈ વ્યક્ત મૂર્તિના હાથથી થાય તો વિશેષ હિતકારક થઈ પડે એવી સમજથી હાલની સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલે છે. હમણા હિંદુસ્થાનમાં જે સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલે છે તે પ્રધાન મંત્રી બદલવા માટે છે. હિંદુસ્થાનમાં કોણ રાજ્ય કરે છે ? બાદશાહ આવીને કરે છે શું ? મહોટે પ્રસન્ન દેવના જેવું તેમનું સરખસ કહાડવું તેમના પ્રત્યેની આપણી નિષ્ઠા આપણે પ્રદર્શિત કરવી એટલુંજ તેમનું કામ છે. ત્યારે રાજ્યકારભાર કોની માર્જિત ચાલે છે ? હાલ જે નોકર છે તેની માર્જિત. સ્ટેટ સેક્રેટરી, વાઇસરોય ગવર્નર છે; તેના હાથ નીચે કલેક્ટર, પટેલ છે-પોલીસ સિપાઇને આપણે છેવટે લેશું-તેની દ્વારા ચાલે છે. એક પોલીસ સિપાઇ બદલીને બીજો પોલીસ સિપાઇ આપો, એમ કહેવું તે શું રાજદ્રોહ થયો ? એક કલેક્ટર આવે તે નહીં જોઈએ, બીજો કલેક્ટર જોઈએ, એમ કહેવું તે રાજદ્રોહ થયો શું ? આ ગવર્નર નહીં જોઈએ બીજો ગવર્નર લાવો, એમ કહીએ તે શું રાજદ્રોહ થયો ? આ સ્ટેટસેક્રેટરી નહીં બીજો લાવો, એમ કહીએ ત્યારે શું રાજદ્રોહ થયો ?

આને કાંઈએ પણ રાજ દ્રોહ કહો નથી. પોલીસ
સિપાઈ ને ન્યાય લાગુ પડે છે તેજ સ્ટે. સેક્રેટ-
રીને લાગુ પડે છે. સ્ટેટસેક્રેટરી જે રાજ્યના પ્રધાન
છે, જે રાજ્યનો નોકર છે તે રાજ્યનીજ અમુક
પ્રજ્ઞ છીએ.

હાલની રાજ્યવ્યવસ્થા બરોબર ચાલે છે
એમ જો તમને લાગતું હોય તો મહારે કંઈ
કહેવાનું નથી. હાલ જે કોંગ્રેસો બરાબ છે,
કોન્ફરન્સો બરાબ છે, તેમાં તમે અવીને કહો છો
કે અમારું કુલકરણી વતન લઈ લેવું; જંગલ
ખાતાં સંબંધી અમારી પર જુદામ કરવામાં
આવ્યો; શિક્ષણ પણ અમને જે પ્રકારનું મળતું
જોઈએ તે પ્રકારનું મળતું નથી, આ સર્વનું
મૂળ શું છે ? તમને શિક્ષણ કેમ મળતું નથી.
અધિકારી ખાતાની (દારની) દુકાને જ્યાં આપણે
ન જોઈએ ત્યાં શામાટે ડિવાઈડમાં આવે છે.
જંગલમધ્યે રિઝર્વ પ્રૌરેસ્ટ, અમુક પ્રૌરેસ્ટ, તમુક
પ્રૌરેસ્ટ એવી પ્રકારના કાયદા થાય છે, તે શા
માટે થયા ? આ સર્વ પ્રશ્નો એવા પ્રકારના છે
કે તે સર્વનો એકજ ઉત્તર છે. સત્તા તમારા
હાથમાં આવી હોત અથવા તેઓને ડેકાણે જો
તમે અધિકારી હોત અથવા તેઓનો અધિકાર

લોકમતને જાળવવાર હોત તો ઉપર પ્રમાણે થાત નહીં. આ શિવાય આનો ખીજો ઉત્તર આપી શકાય તેમ નથી. એમ થાય છે; કારણ એ કે સત્તા તમારા હાથમાં નથી. તમે કે જેના કલ્યાણાર્થે આ સર્વ વ્યવસ્થા કરવાની છે તે તમે તેઓને આ બાબતો કરવાનો અધિકાર આપેલો નથી.

અમારે કંઈ માગવાનું હોય છે તો તે નહાના બાળક જેવું થઈ પડે છે. નહાતું બાળક ભૂખ લાગે છે ત્યારે રડે છે. ભૂખ લાગી છે તેમ તેનાથી કહી શકાતું નથી. ત્યારે માથે બનણી લેવાનું કે તેને ભૂખ લાગી હશે કે પેટમાં દુઃખતું હશે. કેટલીએક વાર તેના અવળા ઉપાય થાય છે. તેવી હાલ આપણી સ્થિતી થઈ છે. તમને ક્યાં ડંખે છે એજ પ્રથમ તમને ખીલકુલ ખબર નથી. તે તમને સમજવા લાગ્યું ત્યારે તમે બોલવા લાગ્યા. પરંતુ તમારા કલ્યાણ પ્રમાણે કરાવી લેવાની શક્તિ તમારા હાથમાં નથી. એવી સ્થિતી હોવાથી હાલ ચું થઈ પડ્યું છે. જે કંઈ કરવાનું હોય, જે કંઈ તમારે જોઈએ-ધરમાં કુવો ખોદાવવાનો હોય તો પણ કલેક્ટર સાહેબને અરજી કરો. જંગલમાં વાઘ મારવાનો હોય,

કલેક્ટર સાહેબને અરજી કરો. ધા. મળતું ન હોય, જંગલમાંથી લાકડાની કાર મળતી ન હોય, ધાસ કાપવાની પરવાનગી જોતી હોય તો કલેક્ટર સાહેબને અરજી કરો. એટલે કે આ સર્વ દુખળા જેવું થઈ પડ્યું છે એવી વસ્થા અગતે જોઈતી નથી. એના કરતાં કાંઈપણ સારી વ્યવસ્થા જોઈએ તે સ્વરાજ્ય. તે હોશિયાર.

પ્રથમ પ્રથમ એ પ્રશ્ન નીકળતે નથી. જે પ્રમાણે છોકરો ન્હાનો હોય ત્યારે તે કંઈ ખબર પડતી નથી. મોટો થાય ત્યારે સમજવા લાગે છે. પછી તેને લાગે છે કે આપણા ધરતી વ્યવસ્થા કંઈ પણ આપણા મત પ્રમાણે ચાલે તો સારું, તેવીજ ગીતે દેશનું છે. આ રાજ્ય-કારભાર કરનારા લોક વિલાયતી કાંઈએક પ્રકારના નિયમ અને કાયદાથી તેમવામાં આવે છે અને તેઓનું ધોરણ કિયા પ્રકારનું હોવું જોઈએ તે તે કાયદાની મર્યાદામાં નિયમ કરેલા હોય છે. આ નિયમ સારા હશે કે ખરાબ હશે, કદાચ સારા હશે. ધણાજ સુચારિત હશે, વ્યવસ્થિત હશે, તેવા નથી એમ હું નથી કહેતો. પરંતુ અન્યના હાથની વ્યવસ્થા ગમે તેટલી સારી હોય તોપણ જેને એ વ્યવસ્થા કરવાનો

અધિકાર મળે જોઈએ, તેને હમેશાં તે પસંદ
હોય છે એ નથી. સ્વરાજ્યનું એ તત્વ છે.

તમને તારો કલેક્ટર ચુંટવા અધિકાર મળે
તો તે કલેક્ટર હાલના કલેક્ટર કરતાં કંઈ
વધારેજ કામ કરશે, એમ કહી શકાય નહીં.
કદાચ કરે ના; કદાચ તેનાથી ઉતરતું પણ કરે
તે મહેને કમુલ છે. પણ તેમાં અને આમાં ભેદ
એવો છે કેવો અમારો ચુંટેલો હોય છે.
અમારામાંનો મનુષ્ય હોય તો અમે જે રીતે
સંતુષ્ટ રહીએ તે પ્રત્યે તેનું લક્ષ હોય છે. અને
જે ખીજે હોય છે તેને લાગે છે કે અમારી
બુદ્ધિ જે સહ તે અન્યને સાફ લાગવુંજ
જોઈએ; લેડિંગ શું સાંભળવું, હું એટલો
શીખેલો છું, મહેને એટલો પગાર મળે છે,
મહારામાં એટલી પ્રવીણતા છે, હું કરીશ તે
લોકાનું અકલ્યાણ શામાટે કરીશ? તેનો ઉતર
એટલોજ કે એવું અભિમાન છે તેથી. જેના
પેટને ચીમટો લાગે છે તેને તેના અનુભવ નથી.
એટલુંજ તેનું કારણ, જીજ્ઞાં કંઈ કારણ નથી.

ત્યારે આપણી જે જે ફરીયાદો ઉપસ્થિત
થઈ છે, તેનું સૂક્ષ્મ રીતે વિવેચન કરશે તો
લાગશે કે હાલની જે પદ્ધતિ છે તે આપણને

નહી જોઈએ. રાજ્ય નહી જોઈએ । મેં નહી;
 બાદશાહ નહી જોઈએ તેમ નહી, પદ્ધતિથી
 આ રાજ્ય વ્યવસ્થા ચાલે છે તેમાં કે પ્રકારનો
 વિશિષ્ટ ફરક અમારે જોઈએ છે, મને તે ફરક
 ક્યાંથી ઈંગ્રેજી રાજ્યને કંઈ નુકસા થશે એવું
 મને માત્ર કંઈ લાગતું નથી. તે રાજ્ય પદ્ધતિમાં
 શો ફરક કરવો જોઈએ, તે બાબ પ્રત્યે હાલ
 પુષ્કળ લોકોનું મન લાગેલું છે. મારા ધરની
 વ્યવસ્થાનો અધિકાર જ્યારે હું ।ગું છું ત્યારે
 એમ કહેતો નથી કે તમારી જોવાસિ હોય તે
 મહેને આપો અને ખર્ચ કરતા નહી. ખરચ
 અમારેજ કરવાનો, પૈસા પણ મેકત્ર કરવાના.
 આ જે એક પ્રકારની સંયુક્ત જગ્યાબદારી
 છે તે અમારે જોઈએ છે, જી અમારે શું
 કરવાનું છે તે જોશું. હાલ એવેવાં ધો છે, કે જે
 બુરોક્રસીના લોક આવે છે, મધિકારી વર્ગના
 લોક આવે છે, તેઓ કહે છે અમારી મરજી
 પ્રમાણે કરો. અમે કહીએ છીએ અમારી મરજી
 અનુસાર કરો, એટલે દુઃખ નિવારણ થશે.
 છોકરો અસાન હોય એટલે વાપ મરતી સમયે
 પંચ નિમે છે. પંચની નિમણુક થઈ કે તે પંચ
 સર્વ મિલકતની દેખરેખ રાખે છે. તેમાં તેને

(છોકરાને) પટ્ટો પાણી થાય છે, નથી થતો એમ નહીં. પછી ત્યારે છોકરો મોટો થાય છે, ત્યારે તેને લાગે છે એમાં કંઈક ગેરવ્યાજબી થાય છે. મહારે વ્યવસ્થા કરવાનો હક્ક સંપાદન કરવો જોઈએ; એ હું તેના કરતાં સારી વ્યવસ્થા રાખીશ, તેવીને વિશ્વાસ હોય છે. તેવી રીતે તે વ્યવસ્થા ખોજ છે એમ નથી. કદાચ ઉડાઉ હોય તો બાપા પૈસા ઉડાવી નાખે છે; પરંતુ પોતે સારી વ્યવસ્થા કરી શકશે એવું તેને લાગે છે. અને આ ઉભય વચ્ચે વિરોધ થાય નહીં તે માટે કાયદા એવી મર્યાદા કરવામાં આવે છે કે ૨૧ વર્ષ થયે કે દરમિયાન પોતાની દેખરેખ પુરી કરીને છોડના તાબામાં આપવી. આ જે વ્યવહારની રીત તેજ દેશ અથવા પ્રગતિ લાગુ પડે છે. દેશના લોક સુશિક્ષિત થયા, તેઓને પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો તે સમજાવા લાગ્યું; ત્યારે તેઓને માટે જે બીજા લોકો વ્યવહાર કરતા હતા તે વ્યવહાર આપણા હાથમાં આવે તેવી ઇચ્છા થવી તે બીજાકુલ સ્વાભાવિક છે. પણ નવાઈ જેવું એ છે કે આ ઇતિહાસમાં અથવા રાજનીતિમાં આ ૨૧ વર્ષનો કાયદો નથી. (માનોદે) આ વર્ષ તમે એકાદ દેશને

શિક્ષણ આપ્યું. હવે તેના કાર તેના હાથમાં આપો એવું કહેનારો કાયમદાર કદાચિત્ કદપીએ તોપણ તેનો અર થઇ શકે નહીં. આ અમલખખવણી તે લોકો કરાવી લેવી જોઈએ; તે તેઓને હક છે. ત્યારે એવી કોઈ વ્યવસ્થા આપણે ત્યાં જોઈ. અગાઉ કંઈક એવી વ્યવસ્થા હતી; તેવી વસ્થા હાલ નથી. અને આપણી આ સર્વ ગણીઓનું, આપણને જે દુઃખ થાય છે તેનું આપણને જેની ન્યુનતા છે તેનું, અને રાજ્ય કાર્યમાં આપણને જે અસગવડ નજરે પડે છે, સર્વનું મૂળ એમાં છે. અને એવી રીતે તે મની ચિકિત્સા કરી તેનીપર જે ઉપાય યોજ્યો તેને હોમરૂલ એમ કહે છે. તેનું નામ સ્વરાજ્ય હુંકમાં કહેતાં આપણા સંબંધની જે વ્યવસ્થા તે આપણા હાથમાં હોવી જોઈએ એવી ગણી તે સ્વરાજ્યની માગણી.

લોકોના હાથમાં અધિકાર આવવો એ રાજ્ય-કાર્યનારનું ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે. માં સંબંધી કોઇ વાદ કરવું નથી. કારણ જેને અધિકારી છે તેના હેશમાં તેજ પ્રકાર ચલુ છે. ત્યાં જઈને તેઓને તેજ તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરવું પડે છે. ત્યારે

મતિહાસનું આ તત્ત્વ ખરાબ છે એવું કાંઈ કહેવું નથી. ત્યારે ખરાબ શું છે? હિંદી લોકો સ્વરાજ્યને માટે આજ પાત્ર થયા નથી એમ સ્પષ્ટ કહે છે. અને આપણામાંનાં કંઈક લોકો એવા છે કે પંચતંત્રમાં ત્રયાણાં ધૂર્તાનામ્ (ત્રણ ધુતારાની) વાર્તા છે તેના જેવા છે. તે વાર્તા આ પ્રમાણે. એક ગામડાનો મનુષ્ય એક ઘેટું સાથે લઈને આવ્યો હતો. એક ઠગે તેને કહ્યું કે તારા માથાપર બકરી છે. બીજાએ કહ્યું તારા માથાપર કુત્રો છે. ત્રીજાએ વળી કંઈ ત્રીજું જ કહ્યું (તેથી) તેણે ઘેટું નાખી દીધું (અને) ધુતારાએ ઘેટું લઈ ગયા. તેના જેવી આપણી સ્થિતિ છે. આ મનુષ્યસ્વભાવની વાત છે; તેવાંજ આપણામાંના કેટલાક લોક છે.

અમે પાત્ર શા માટે નથી? અમારામાં શું પાત્રતા લાવવામાં આવી નથી? અમે કાર્ય કર્યું નથી? અમારા માતાપિતાએ કાર્ય કર્યું નથી? અમે કેમ પાત્ર નથી? શું અમને નાક નથી? આંખ નથી? કાન નથી? બુદ્ધિ નથી? લખતાં આવડતું નથી? શું અમે ગ્રંથ વાંચ્યા નથી? શું અમને ઘોડે બેસતાં આવડતું નથી? કેમ નથી અમે પાત્ર? શ્રેષ્ઠ પીઆરના એક નાટકમાં

એક બાહુદીએ પુછેલા પ્રશ્ન નાકેક હું તમને
 પુછુંછું; અમને શું નથી? 'તમે કામ કર્યું
 નથી.' અમને સોપ્યુંજ નથી, ત્યારે ક્યાંથી
 અમે કરીએ? અમને સોપ્યું અને અમે
 કર્યું નહી એવું કદિ બન્યું હતું કે! વિલા-
 યતથી બીન વાકેફગાર, બીન અનુભવી, ૨૧
 વર્ષનો માણસ તમે લાવોછો. તેને શું કરતાં
 આવડેછે? તેને ક્યાં અનુભવ હોય છે? તે
 એકદમ આવેછે કે-અત્રે ઍસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર
 થાયછે, અને ૬૦ વર્ષનો મામલતદાર હોયછે,
 તો પણ તેની ઉપર આજ ૨૧ વર્ષનો ઍ. કલે-
 ક્ટર. ૬૦ વર્ષનો અનુભવ ફેકટ? ૨૧ વર્ષનો
 મનુષ્ય આવેછે તે તમને હુકમ કરવા લાગેછે;
 આ ૬૦ વર્ષના મામલતદારને ધણું કરીને તે
 પોતા સામે ઉભો કરેછે. બેસવા ખુરશી પણ
 આપતો નથી. અને આ બિચારો ૧૫૦-૨૦૦-
 ૪૦૦ રૂપીયા મેળવવાના હોયછે, તેથી તેની
 સામે હાથ જોડીને ઉભો રહેછે. ત્યારે આ મામ-
 લતદારે અનુભવ મેળવવો કેવી રીતે? આ શી
 રીતે પાત્ર થાય? અને આ ગાફર કેમ ચાલે!
 એના કાઈ વિચાર ક્યો છે!

હિંદુસ્થાનના લોકો સ્વરાજ્યને લાયક નથી, તેમના હાથથી પોતાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત બરોબર રાખી શકાશે નહીં, એ વાત જો ખરી હોત તો આ દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં હિંદુ અને મુસલમાનોએ રાજ્યો કર્યા ન હોત. આ દેશમાં પહેલાં આપણા રાજ્યો હતાં. વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષો હતા; તેનો પુરાવો એટલોજ આપવાનો કે ઈંગ્લિશ સરકાર આ દેશમાં આવ્યા પહેલાં કંઈક પણ વ્યવસ્થા હતી, સર્વેત્ર અંદાધુંધી નહોતી. એક મનુષ્ય બીજાને કંઈ મારતો નહોતો. આવી જો વ્યવસ્થા હતી તો એમ પાત્ર નથી એમ કેમ કહેવાય ! હાલના કાળમાં શાસ્ત્ર (Science) ની પ્રગતિ થઈ છે, માહિતી વધી છે, અનુભવનો એક દેકાણો સંગ્રહ થયો છે. ત્યારે અગાઉ કરતાં વધારે છુટ અમારે જોઈએ છે. અને અમે વિશેષ પાત્ર થવા જોઈએ. કેટલા દિવસ શીખવશો ? એક પેઢી ૨ પેઢી કે ૩ પેઢી ? કંઈ મર્યાદા બાંધો.

તમે અમને શીખવવા આવ્યા. જ્યારે ઘરમાં છોકરાં માટે અમે શિક્ષકની નિમણૂંક કરીએ છીએ ત્યારે કેટલા દિવસમાં શીખવીશ; ૧૦ વર્ષમાં, ૨૦ વર્ષમાં કે ૨૫ વર્ષમાં એવો પ્રશ્ન

તેને પુછીએ છીએ, એ માસમાં, ચાર માસમાં; પણ એ અમારી ગણતરીની વહાર, ને છોકરાને જે અભ્યાસ ૬ માસમાં થવો જોઈએ તેને માટે તે ૧ વર્ષ થશે એમ કહે તો એમ તેને કહીએ છીએ કે જા, તું નકામો છે. એમ ખીજો શિક્ષક નીમશું. ત્યારે એવી રીતે લોકોપર-સર્વ લોકોપર-જે લોકોનું શિક્ષણ આ અધિકારી-એના તાબામાં છે, તેઓને સંવારવા એ અધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે. તે કર્તવ્ય કરવાનું એક બાબતુપર રહ્યું. પ્રયત્ન કરે છે ખીજી બાબતુપર. શું માયસોરમાં વ્યવસ્થા અટકી પડી છે ? (ત્યાં) કાણુ કામ કરે છે ? માયસોરનો રાજા હિંદુ, પ્રધાન હિંદુ, પ્રજા હિંદુ, હાથ નીચેનાં અમલદારો હિંદુ. માયસોર એવડું રાજ્ય ચલાવે છે તો માયસોરની પેલી તરફના બે જિલ્લાનાં લોકોને કહે છે કે એવી રીતે ચલાવતાં આવડશે નહીં.

હું એમ પુછું છું કે, બાદશાહને સીવીલ સર્વેટ કારભાર ચલાવ્યો તો શું, અથવા આપણા બેળવી સાહેબે ચલાવ્યો તો શું ? બાદશાહનું શું એમાં કંઈ પણ નુકસાન છે ? તે રાજ્ય કાયમનું છે; તે બાદશાહ કાયમજ છે, ફરક એ થવાનો કે, તેની પાસે એક ગોરા

નાકર હોતો તે કાળો થવાનો. ત્યારે આ વિરોધ કાની તરફથી થાય છે ? તો જે લોકો આધકારારૂઢ થયા છે તેની તરફથી આ વિરોધ થાય છે. આ વિરોધ બાદશાહ તરફથી થતો નથી. એમાં કંઈ બાદશાહની દૃષ્ટિથી અરાજકત્વ અથવા અરાજનિષ્ઠા થતાં નથી. રાજદ્રોહ થતો નથી. રાજદ્રોહ એટલે શું ? રાજાનો દ્રોહ રાજા એટલું શું પોલીસ સીપાઈ ! પહેલાં મેં કહ્યું કે આ ભેદ પ્રથમ પાડવો જોઈએ. પછી કાલ તમે કહો કે, પોલીસના સીપાઈને કાઢાડો તો શું રાજદ્રોહ થયો ? પોલીસ સીપાઈની પોતાની જીવી સમજણ છે. તેવીજ રીતે જરા ઉપર જશો તો તમને લાગશે કે જે કંઈ આપણે માગણી કરીએ છીએ તે જરોજર છે, યોગ્ય છે, ન્યાયને અનુસરીને છે, મનુષ્યસ્વભાવને અનુસરીને છે. અન્ય રાષ્ટ્રોએ પણ તેમજ કર્યું છે.

મહારી સમજણ અનુસાર આપણે સ્વરાજ્યને પાત્ર છીએ. હવે અમે શું મેળવવા હચ્છીએ છીએ અને આપણે શું માગવું એ હું આપને દુકામાં કહીશ; અને મહારાજ બાપણ પુર કરીશ. હિંદુસ્થાનનો કારભાર ફેવો છે તે આપને માલુમ છે. પણ કહેવાની વાત એ કે તે વિશિષ્ટ કાયદા

પ્રમાણે થાય છે. તેના નિયમ ઠરાવેલા છે. સ્ટેટ સેક્રેટરીના અધિકાર શું, ગવર્નર જનરલના અધિકાર શું, તેમાં પદ્ધતિના ત્રણ મ્હોટા ભાગ છે. વિધાયતમાં સ્ટેટ સેક્રેટરી સાહેબ છે, હિંદુસ્થાનમાં દિલ્હીમાં ગવર્નર જનરલ છે. તેની નીચે પ્રવાહાપર્યંત એક ગવર્નર છે. તેની નીચેના હાલ તુરત છોડી દઇએ. પણ મ્હોટી વ્યવસ્થા જે ત્રણ પ્રકારની છે તે આ રીતની. હવે દરેકનો વિચાર કરવા લાગીએ તો સ્ટેટ સેક્રેટરી નીચે છે કાણુ ? અમે નહી. આ જે રચના કરી છે, તે કંપની સરકારનાં ધોરણપર કરી છે. જ્યારે આ દેશનું રાજ્ય ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના હાથમાં હતું ત્યારે સર્વ વ્યવહાર વ્યાપારી તત્વપર ચાલતો હતો. કંપનીના ભાગીદારોને પુષ્કળ નફો ઠેવી રીતે મેળે તે પ્રત્યે સર્વ લક્ષ હતું. અને કંપનીના જે ડાયરેક્ટર હતા તે હાજના સ્ટેટ સેક્રેટરીના સ્થાન પર હતા. કહોની કે સર્વ રાજ્ય ચલાવવાનો આ એક ઇન્જરો આપ્યો હતો. ડાયરેક્ટર ગયા તેણે ઠેકાણે સ્ટેટ સેક્રેટરી આવ્યો. હિંદુસ્થાનમાં કેટલા પૈસા ખરચવા, ક્રિયા કર નાખવા ? આ ઠરાવવું કાણે ? તો સ્ટેટ સેક્રેટરીએ. એ મુખ્ય અધિકારી તેના હાથ હેઠળનો ગવર્નર

તે નોકર અને તેના હાથ નીચે બીજો નોકર
અને એકંદર સર્વ રાજ્ય કારભાર આ સ્ટેટ-
સેક્રેટરીની સંમતીથી, તેના વિચાર પ્રમાણે
અને તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવો જોઈએ એવું
હાલનું ધોરણ છે. યદ્યપિ રાણીસરકારના હાથમાં
રાજ્ય કારભાર ગયો, તેમણે જોડાઈ જાહેરનામું
કહાડ્યું, તોપણ તે જાહેરનામાના ધોરણ પર માત્ર
રાજધોરણ નથી. રાજધોરણ વ્યાપારી કંપનીના
ધોરણ પર; રાજ્યની વ્યવસ્થા કંપનીના ધોરણ પર;
અને જાહેરનામું શેકટ.

પછી આ ધારાસભાઓ નીકળ્યા. ધીમે ધીમે
મ્યુનીસીપાલિટીમાં તમારા અંમલદારો થયા.
કાયદાકાઉન્સિલમાં થયા, તોપણ આખરની
કૂંચીઆ હજી તેઓના તાબામાં છે. ધારા-
સભામાં વાદવિવાદ કરો. વાદવિવાદ કરવા તમને
પૂર્ણ છુટ છે. પૈસા અમુક ઠેકાણે ખરચવા માટે
વાદવિવાદ કરો. ખરચ કરવો કે નહીં તે અમે
નક્કી કરશું. તમારા મોઢાને તમારા મનને
જોઈએ તેટલો શ્રમ આપો, અમારે કંઈ હરકત
નથી. રાતભર જાગો; તમારા બાપણે તૈયાર
કરો; વર્તમાનપત્રમાં છપાવવાને બદલે મુંબઈના
મેજેસ્ટ્રામાં પ્રસિદ્ધ કરાવશું; એટલેજ માત્ર ફરક.

એમાં કંઈ વળ્યું નહીં. મળવાની આશા દેખાડી છે, ગયા પાંચ પચાસ વર્ષમાં અમને સ્ટેટ સેક્રેટરીઓ ગવર્નર જનરલે પણ એવા ભૂલાવામાં નાખ્યા છે, તરંગમાં રાખ્યા છે. જરા તમે ગડમડ કરવા લાગ્યા કે “ પાંચ સલાસદ હતા તે હવે પછી છ કરશું ” પાંચનાં છ કરીને અમને શું ફાયદો ? અમરતા અમારામાંના એકાદ મનુષ્યને ચાર દિવસ નિર્ધાર રખાડવાનું તેના કરતાં તેના કંઈ વિશેષ લાભ નથી. “ છ માટે તમે તકરાર કરી તો અમે આડ કરીએ છીએ.” એવી રીતે એના કંઈ નિકાલ લાગવાનો નથી એવી લોકોની ખાત્રી થઈ ચુકી છે.

તમારે જે કંઈ અમને આપવાનું હોય તે પુરેપુરું અમને આપીશો; તમારો અધિકાર ગમે તેટલો મોટો હોય તોપણ આ પદ્ધતિ અમારે જોઈતી નથી. ઈંગ્લેન્ડ સરકાર જોઈએ છે, આ રાજ્ય છત્ર હેઠલ અમારે રહેવું છે પણ આ સ્ટેટ સેક્રેટરીના નામથી આ જમાઈ ઉત્પન્ન કર્યો છે તે જમાઈ અમારે નહીં જોઈએ, નિવાન તેના સલાહકાર મંડળમાં અમે ચુટેલા અમારા લોક જોઈએ છે. આ પ્રથમ સુધારણા થવી જોઈએ તેજ પ્રમાણે હિંદુસ્થાનનો ખરચ કાણુ કરે,

પૈસા ફટલા એકઠા કરવા, કર ફટલા નાંખવા, એ અમારા મતથી નહીં થવું જોઈએ. અમે ના કહીએ તે કર ન જોઈએ, તેઓ કહેશે ખરચ કેમ ચાલશે? તે આગળ ઉપર અમે જોશું. અમને એટલી ખજાર પડે છે કે જેટલું નાણું હોય, તેના પ્રમાણમાં ખરચ કરવા જોઈએ, ના તો જેટલો ખરચ થાય તે અનુસાર પૈસા વસૂલ કરવા જોઈએ, એ અમે સમજીએ છીએ.

હોમરુલનું ખીજું તત્ત્વ એ છે કે આ અધિકાર લોકોના હાથમાં જોઈએ. સારા માણસોના એટલે કે લોકોએ નિવડેલા લોકોના હાથમાં જોઈએ. રાજ્ય કુખી જશે, રાજ્ય હાથમાંથી ચાલ્યું જશે એ વિચાર કેવળ બહારના છે. અમારી મર્યાદામાં, અમારી નજરમાં એ આવતા નથી, ફરીથી એમ કહું છું કે જે દેશને સુખ કરવું હોય, આજ હજારો જે ફર્યાદો ઉપસ્થિત થઈ છે તે જો કહાડી નાંખવી હોય તો પ્રથમ રાજ્યપદ્ધતિ બદલો. મરાઠીમાં એક કહેવત છે કે “ઘોડો ચડે, પાન સડે, રોટલો જળે, શાથી?” તેનો ઉત્તર એક; “ન ફેરવ્યાથી,” પાન ફેરવવા જોઈતાં હતાં, રોટલો ઉથલાવવો જોઈતો હતો, ઘોડાને ફેરવ્યો હોત તો

અડત નહીં. અમારી જંગલને લગતી ફર્યાદો શા માટે ? અબકાગી દારૂને લગતી ફર્યાદો શા માટે ? કુલકર્ણી વતનસંબંધી ફર્યાદો શા માટે ? સત્તા અમારા હાથમાં નથી તેથી. એનું સહેજ બાપાતર કરીએ તો સ્વરાજ્ય નથી તેથી, સ્વરાજ્ય અમને હોવું જોઈએ, એ મૂળ તેમાં છે.

સ્વરાજ્યની માગણી એવી છે કે તેમાં રાજ-દ્રોહનો સંબંધ નથી; બાદશાહનો સંબંધ નથી. અવ્યક્ત સરકારનો પણ સંબંધ નથી. આ જે કંઈ ધરતી વ્યવસ્થા છે તે તમારી તમારેજ કરવી; અને એમ કરતાં શું થશે ? એક તમારાં મન શાંત રહેશે. તમારે જે કરવું હશે તે આપણા હિતાર્થે આપણે કરીએ છીએ એવી બુદ્ધિથી કરશો; એટલુંજ નહીં. પરંતુ ખરચ પણ તમે ઓછો કરશો; હું ધારતો નથી કે કોઈ પણ દેશી સંસ્થાનમાં કલેક્ટરને પચ્ચીસો રૂપિયા પગાર છે. જગતમાં કલેક્ટરનું કાર્ય કરનાર મનુષ્યને વધારેમાં વધારે જે કોઈ ઠેકાણે પગાર છે તે હિંદુસ્થાનમાં છે. (તાળીઓ) એક કલેક્ટરને રૂ. ૨૫૦૦ નો પગાર આપવો એટલે અગાઉના રાજ્યમાં રૂ. ૩૦,૦૦૦ ની જાગીર આપવા જેટલું થયું. આપણા સ્વરાજ્યમાં

૩. ૩૦,૦૦૦ ની જગીર આપમે કું આપી છે કે ? તે કામ અમે આજ પગાગમા નથી શકશું ? મનુષ્યો મળેછે તે શા માટે તેને એટલો પગાર ? અમારે જરૂર નથી. હાલ આપણને લાગે છે કે શિક્ષણ માટે પૈસા મળતા નથી. લોકોપયોગી કાર્ય કરવા માટે પૈસા નથી, એ કારણ રજુ થાય છે એ દૂર થશે. વ્યવહાર એટલીજ સરળતાથી ચાલશે. કદાચ રૂપિયા એક આને એછો ચાલશે તો પણ તે વ્યવહાર આપણુ લોકોએ ચલાવેલો છે, અને તે લોકોની અનુમતીથી, અર્થાત્ કંઈ થશે તેની કોઈમત અધિક છે.

એવી રીતે એમાં સારી ની રથા માગવાની છે હાલ જે કાયદો છે તેમાં સુધારો કરાવી લેવાનો છે; અને તે પાર્લમેન્ટ માર્ગે કરાવી લેવાનો છે. ઈંગ્લેન્ડ લોકોને ઈંગ્લેન્ડ પાર્લમેન્ટને અરજી કરાની. તેમની આગળ આ સ્થિતી માંડવાની, તેને માટે જે કંઈ કરવાનું હોય તે કરવાનું; એવો જો ઉદ્યોગ તમે ૫-૨૫ વર્ષ ચલાવશે તે તેનું ફલ કદિપણ આવ્યા વિના રહેશે નહીં. તેમાં હાલ જે લડાઈ ચાલુ છે તે લડાઈને લીધે આજ એવો સમય આવ્યો છે

કે હિંદુસ્થાનની કિમત, હિંદુસ્થાનનું શૌર્ય, હિંદુસ્થાનનું ધૈર્ય અને સ્થૈર્ય (સ્થિરતા) જેનાથી વધ તેવો કંઈ ઉદ્ધોગ કરવો જતમ્મએ. આ ઉદ્ધોગ તે (આપણે) કરીએ છીએ, એ વાત જે સરકારની નજરે પડી, તો આપણી માગણી જોડેલી સરળ થવાની આશા છે, એ માટે એ વિષય રહે જાસ આપની સામે લીધા છે. બીજી તરફ પણ આ વિાપની ચર્ચા ચાલુ છે. અમે એને માટે જે સંઘ સ્થાપ્યો છે, તે એવો છે કે એ ઉદ્ધોગનો માટે આજેજ નહીં તો આગળ પર પ્રત્યેક ઠંકાણે મહારે અથવા બીજા કોઈને વિષય માંડવાનો પ્રસંગ આવશે.

આ જે વિષય છે તેની નિત્ય ચર્ચા કરો, તેનું નિત્ય ધ્યાન કરો. તેના ઉપયોગ શું છે તે સમજી લ્યો, તેમાં રાજનિષ્ઠપણું કેટલું, અરાજનિષ્ઠપણું કેટલું, તેની સરખા મીમાંસા કરી રાખો એમ આજના પ્રસંગે મહારે તમને કહેવું છે.

મહારે જે કહેવાનું છે તે જો કે એના કરતાં પુષ્કળ અધિક હોય, તો પણ તેનો મુખ્ય સાર મહે સંક્ષિપ્તમાં આપ લોકોને કહ્યો છે, તેનો વિચાર થવો, આપ લોકોમાં શરુ થયો, મહારાષ્ટ્રમાં શરુ થયો, હિંદુસ્થાનમાં શરુ થયો, તો

કોઈ પણ સમયે એ ઉદ્યોગને યશ પ્રાપ્ત થશે. અને તે પરમેશ્વરના હાથની વાત હોવા છતાં તે અવશ્યની છે. આપણા હાથની નથી, તે હું કબુલ કરું છું, પણ જગતમાં કર્મનું ફળ આવ્યા વિના રહેતું નથી. કર્મનું ફળ કોઈ પણ દિવસ હું કહું છું તેટલું નહીં મળે, મહારી નજર સામે નહીં મળે, કદાચ મળે તેનાથી કાયદો નહીં થાય; પણ એ કર્મનું ફળ મળતું જ જોઈએ. (તાળીઓ) પછી કર્મના કાયદો પ્રમાણે, અમુક કાર્ય કર્યું તેનાથી ખીચતું ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાંથી ત્રીજું ઉત્પન્ન થાય છે, એવી પરંપરા ચાલે છે. સમય લાગશે, પરંતુ અમને મોક્ષ અમારી નજર સામે મળવો જોઈએ એમ ક્યાં અમે માગીએ છીએ. હમણાજ આપણી પરિષદમાં ઠરાવ પસાર થયો મોડરેટસ અને નૅશનાલિસ્ટ એ પક્ષ ન જોઈએ. એટલે કોઈને પણ સ્વરાજ્ય આપવું અમારે સરખું જ છે. આ આપણું કામ છે, એવી બુદ્ધિથી આ ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. મારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી આ ઉદ્યોગનું ફળ નજર સામે નહીં તો તમારી પછીની પેઢીને મળ્યા વિના રહેશે નહીં.

વ્યાખ્યાન ૨ જી.

(અહમદનગરમાં તા. ૩૦-૫-૧૬ ને દિને
આપેલું વ્યાખ્યાન.)

જેને માટે હાલ ચારે તરફ ચર્ચા થાય છે,
એવા વિષયસંબંધી હું આજે એ બોલ આપને
કહેવાનો છું. એ વિષય તે સ્વરાજ્ય છે. જે
કંઈ આપણા ધરની બાબત છે તે આપણા
ધરમાં આપણે સત્તાથી કરીએ છીએ. મહેને
લાગે કે અમુક બાબત કરવી અને જે તે કેવળ
ખાનગી હોય તો તે સંબંધી કોઈને પૂછવું
પડતું નથી, કોઈની પરવાનગી લેવી જોઈતી
નથી કિંવા આપણે અન્ય કોઈની સલાહ લેવાની
જરૂર નથી. સાર્વજનિક બાબતમાં વસ્તુ-
સ્થિતિ એવી નથી. જે પ્રમાણે પોતાનું કલ્યાણ
તેજ પ્રમાણે સર્વ લોકોનું કલ્યાણ. લોકો સારી
રીતે સુખી કેમ રહેશે, તેઓને અધિકાધિક
સુસ્થિતિ કેમ પ્રાપ્ત થશે, આ સંબંધી વિચાર
કરવાથી આપણા ધ્યાનમાં એમ આવશે કે કોઈ
પણ બાબત હોય, તો તે આપણા હાથમાં સત્તા
ન હોવાથી અટકી પડે છે. આજ ૫-૫૦ વર્ષ

હિંદુસ્થાનમાંનાં ઘણા એક ડાહ્યા લોકોએ આ બાબતનો વિચાર કરી શોધી કહાડ્યું છે તે એક આપણા લોકોના હાથમાં સત્તા નથી.

સાર્વજનિક બાબતમાં પુષ્કળ લોકોના પુષ્કળ અભિપ્રાયો છે, કેઈ કહેછે કે તમારા હાથમાં સત્તા કેમ નથી ? તમે દારૂ પિતા નહીં એટલે થયું. ઉપદેશ સારો લાગેછે ખરો. પણ સર્વ લોકોને બંધી કરવી એ કામ એકલા ઉપદેશથી થાય નહીં. તેને માટે કંઈ સત્તા જોઈએ. અને આવા ઉપદેશથી કામ થવા જેવું હોત તો રાજાની અમને જરૂર પડી ન હોત. પુષ્કળ લોકોના મતમાં જે વાતો આવેછે તે વાતોના અમલ થાય, તે વાતો અમલમાં લેવાય, તે માટે રાજ્યવ્યવસ્થા નિર્માણ થઈએ; અને તે રાજ્ય વ્યવસ્થા આપણા હાથમાં ન હોવાથી જોકે તમારામાંથી હજારો લોકોને એકાદી વાત ઇષ્ટ લાગે, અને જેના હાથમાં રાજ્યવ્યવસ્થા છે તેને તે ઇષ્ટ લાગે નહીં, તો તે વાતો કદિ પણ અમલમાં આવવાની નથી.

પ્રથમ પ્રથમ અમારી એવી સમજ હતી કે ઈંગ્રેજ સરકાર જે પૂર્ણ રીતે પરકીય છે, તેને પરકીય કહેવામાં રાજદ્રોહ નથી. ત્યારે પર-

કીય જે છે તે કહેવું, તેમાં કંઈ રાજદ્રોહ નથી,
કાષ્ટપણ પ્રકારનો ગુન્હો નથી. પરકીયપણાથી
શું થાયછે ? પરકીય અને આપણા વચ્ચે ભેદ
શું છે ? તો તે એકે પરકીયની દૃષ્ટિ પરકીય.
પરકીયનાં વિચાર પરકીય હોયછે; અને પરકી-
યની એકંદર વર્તણૂક એવા પ્રકારની હોયછે કે
જેને તે પરકીયછે તે લોકોનું કલ્યાણ વિશેષ
કરવા માટે તેની બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થતી નથી.
આ દેશમાં રહેનારા લોકોનું જેનાથી હિત થાય,
એવું જે કરેછે તે મનુષ્ય ભલે મુસલમાન હોય,
ઈંગ્રેજ હોય, તો પણ હરકત નહીં-પરકીય નથી.
પરકીયપણું હિતાહિતનાં સંબંધમાં છે. પરકીય-
પણું જોરી અને કાળી ચામડીમાં ખાત્રીથી
નથી. પરકીયપણું ધર્મમાં નથી. પરકીયપણું
વ્યાપાર ધંધામાં નથી, જે દેશમાં આપણે રહેવાનું
છે, જે દેશના લોકોમધ્યે આપણા ખાલ-
ખચ્ચા રહેવાનાં છે, જે દેશમાં આપણી હવે
પછીની પેઢી રહેશે તેને સારા દિવસો આવશે,
તેનું કલ્યાણ થશે તેનું હિત થાય એવી
વ્યવસ્થા જે મનુષ્ય કરવા ઇચ્છે છે તે મનુષ્ય હું
પારકો સમજતો નથી.

અમે પ્રથમ એમ સમજતા હતા કે અ. બાબત સરકારને જણાવી કે તાબડોળ સરકાર અમારી ઈચ્છા પ્રમાણે કરવાં લાગશે. સરકાર પરકીય છે, તેઓને સમજ પડતી નથી. તેઓને આપણાં ૧૦-૫ આગેવાન લોકોએ એક સ્થાને એકત્ર થઈને કહ્યું એટલે તે લોકોને એ વાત લક્ષમાં આવશે, તેઓ પરકીય હોવાને લીધે તેઓના ધ્વાનમાં આવતું નથી. અમારી એવી સમજ હતી કે તેઓ એટલા ઉદાર બુદ્ધિના છે, ડહા છે કે અમે જેવી એ વાત તેમને જણાવી કે તેઓ તમારે બોલતું શું છે, સાંભળી લઈ તેનો અમલ કરશે. પરંતુ આ સમજ દુર થવા માટે સરકારનું છેલ્લા ૫૦ વર્ષનું વર્તન કારણરૂપ થયું છે. ગમે તેટલી બુમો પાડો, ગમે તેટલી હિલચાલ કરો, ગમે તેટલાં કારણો દર્શાવો, તેઓના રિપોર્ટમાંના આંકડાં તેઓની સમક્ષ માંડો; પરંતુ તેઓની દૃષ્ટિને એવો કંઈક વિકાર થયો છે કે, તેજ આંકડાં તેઓને દેખાતા નથી, તેજ દલિલો, તેજ કારણો તેઓને રચતાં નથી, અમે જે એકાદી વાત કહી તો તેની વિરુદ્ધ જે કંઈ હશે તેટલુંજ તેઓ લઈ બેસે છે.

તમને કદાચ કોઈ આવીને કહેશે કે તેમાં કંઈ નાવન નથી. તમારું રાજ્ય મુસલમાનનું હોય કે હિંદુનું હોય, પેશવાઈ હોય કોવા (અહમદ) નગરના બાદશાહનું હોય, એ રાજ્યો તુટીને હવે ઇંગ્લેન્ડ સત્તા થઈ છે. અર્થાત્ તે લોકો પોતાનો ફાયદો જ કરે છે, પછી તેને માટે તમે બુમો શામાટે પાડો છો ? એ થવાનું જ. એવું કેટલાએકનું કહેવું છે. તમારી આ બુમ એ માત્ર સરકારને દુબલવા માટે સરકારનું મન એક પ્રકારે વિકારવશ કરવામાં કારણરૂપ થાય છે. તે માટે આ બુમો પાડતા નહીં, અને તેઓ જે કંઈ આપે તે ગુપ્તરૂપે લેયો. ચોર્થીયું રાટલો આપે તેનો આનંદથી સ્વીકાર કરો, અને તેઓનો આભાર માનો, એવું કેટલાક લોકોનું કહેવું છે. મહેને આ કથન પસંદ નથી.

મહારાજ કહેવું એવું છે કે, સરકાર-ગમે તે કાં ન હોય-ઇંગ્લેન્ડના હોય, ગમે તે હોય; સરકારને એક પ્રકારનું કર્તવ્ય છે. સરકારને એક પ્રકારનો ધર્મ છે. એક પ્રકારની જવાબદારી પ્રત્યે જ્યારે આંખ આડા કાન કરે ત્યારે તે સરકાર જ નથી, એમ હું કહું છું. સરકારનો જે

અધિકાર છે, સરકારની એકંદર લોકોપર જે કંઈ હકુમત છે, પછી તે લઢાઈ કરીને મેળવેલી હોય કિંવા લોકોએ આપેલી હોય.....પરંતુ સરકારને કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. તમને મહેને કર્તવ્ય છે. તેવીજ રીતે જેને સરકાર કહે છે તેને પણ કર્તવ્ય છે. તેમણે અમુક કાર્યો કરવાંજ જોઈએ. તમારી આબજ સરકાર સારી છે, એમ કાઈ પ્રાતપાદન કરેછે ત્યારે તેઓ શું બતાવેછે? આ આપણી સરકારે સડકો બાંધી, આગગાડી બનાવી, તારવંત્રો બનાવ્યા. પોસ્ટ ઓફીસો કહાડી; આ તમારી સગવડ કરી નથીકે? અને તમે શામાટે સરકારને નામે બુમ પાડો છો? એવો હમ્મેશ પ્રશ્ન પુછાયછે. આ બાબતે કરી નથી એવું મહારું કહેવું નથી, પરંતુ ક્યું તટલું પુરતું નથી. આ બાબતો કરીછે, સારી કરીછે, અગાઉથી સરકારોએ કરી હોત તેના કરતાં ઈંગ્રેજ સરકારે વિશેષ સારી કરીછે તે તેને બુધ્ધિસૂક્ષ્મ છે; પણ જે બાબતો સરકાર કરતી નથી તે બાબતો અમે ન કહીએ કે શું? પરંતુ જે કરી નથી, જે કરવાની ઇચ્છા અણપી દેખાતી નથી તેનું શું? અનેક રીતે કલાં છતાં તે લોકોનું લક્ષ તે પ્રત્યે જતું નથી.

ઇંગ્રેજ પ્રજાની જે સત્તા અમારા દેશપર છે તે સત્તા કાયમ રાખીને તેને કંઇપણ ઇજ્જત કયાવના આપણે કંઈ કરી શકીએ તે કરો. એમ કહેવામાં કંઈ પણ કોઇપણ જાતનો રાજદ્રોહ થતો નથી. ઇંગ્રેજ લોકોની સત્તા જે આપણા પર છે તે જોઈએ છે; પણ વચમાં આ કોઠારીઓ છે તે અમારે નહીં જાણીએ. ધન્ય યજમાનનું છે, સામગ્રી યજમાનની છે; પરંતુ વચ્ચે આ કોઠારીનાં પેટમાં દુઃખે છે તં માત્ર કહાડી નાંખો; અને તે અધિકાર લોકોને આપો. એટલે લોકો પોતપોતાના ધરની રીતીપ્રમાણે વ્યવસ્થા તપાસશે. એ પ્રકારનું સ્વરાજ્ય અમે માગીએ છીએ.

સ્વરાજ્ય એટલે ઇંગ્રેજ સરકાર કહાડી નાંખો, બાદશાહની સત્તા કહાડી નાંખો, અમારા એકાદા સંસ્થાનની સત્તા તેને રથાને લઈ આવો-એવો સ્વરાજ્યનો અર્થ નથી સ્વરાજ્યનો અર્થ એવો છે કે અમારે દેવના પુજારી કહાડી નાખવાનાં છે. દેવ રાખવાનાં છે. આ પુજારી નહીં જોઈએ. બીજા અમારામાંના પુજારી નીમો, એવું અમારું કહેવું છે. આ જે વચ્ચે કલેક્ટર કમિશનર વિગેરે લોક આબ્યા છે તે નહીં જોઈએ. હાલ તમારીપર સત્તા કોણ ચલાવે છે? બાદશાહ આવીને તે

ચલાવતા નથી. તેઓ પિલાયતમાં છે, તેઓને કંઈક વાતો જણાવીએ તો તમારું કલ્યાણ થાય, એવી તેઓની ઇચ્છા છે, એમ લાગે છે. ત્યારે તમારું કલ્યાણ કેમ થતું નથી ?

સ્વરાજ્ય શબ્દનો અર્થ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, આપણા બાદશાહ કાયમ, ઈંગ્રેજ લોકોની સત્તા કાયમ, અને બાકીની વ્યવસ્થા કરવાનો અધિકાર પૂર્ણપણે લોકોનાં તાબામાં હોય એ સ્વરાજ્યનું લક્ષણ છે. અમે જે માગીએ છીએ તે કંઈ ઈંગ્રેજ સરકારની સત્તા કમી કરો, ઈંગ્રેજ સરકાર જાય અને આ ઠેકાણે જર્મન સરકાર આવે, એમ માગતાં નથી. હાલના યુદ્ધવડે તેનાથી વિરુદ્ધ સાબીત થતું છે, અને તે સર્વ જગતે જોયું છે. આપણી રાજનિષ્ઠા ઈંગ્રેજ સરકાર પ્રત્યે હોવી જોઈએ, એવી અમારી બુદ્ધિ-અમારું રક્ત રેડીને અમે પૂરવાર કરી છે. એનાથી વિશેષ પૂરાવો કોઈ પણ મનુષ્ય આપી શકશે એવું મહેને લાગતું નથી.

ત્યારે આજ એ વાત નિઃસંશય છે કે આ ઠેકાણે અમારે ઈંગ્રેજનું જ રાજ્ય જોઈએ છે. અને તે પ્રમાણે અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પછી જ્યારે એવી સ્થિતિ છે તો આ વચલા જે લોક

નિમેલા છે તે લોકોને કહાડી નાંખાને ઇંગ્લેન્ડ સામ્રાજ્યમાં અન્ય ઠેકાણે લોકોને જે હક્ક છે તે અમને શા માટે ન મળે ? અમે તેઓ કરતાં શૌર્યમાં ઓછા નથી, વિદ્યામાં ન્યૂન નથી, અમારા અંગમાં કર્તૃત્વ છે, એટલું છતાં એ હક્ક અમને કેમ મળે નહીં, એક બે માણસની નિમણુંક કરવાથી કંઈ અમારું સમાધાન થવાનું નથી.

આ પદ્ધતિ કાણે કહાડી ? તે બ્રાહ્મણે કહાડી નથી. રાણીનું જે જાહેરનામું જે પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે જાહેરનામું એક તરફ (એક જાતનું) અને હાલની પદ્ધતિ એક તરફ (બીજી જાતની). હાલ અમારા હાથમાં અમારું કદયાણુ કરવાનું કંઈ રહ્યું નથી. અમને જે એમ લાગે કે અમુક એક પરદેશી માલ આવે છે, તેનીપર જકાત બેસાડીને સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપવું, તો તે અમારા હાથમાં નથી, અમને લાગે કે દેશમાં અમુક ઉદ્યોગ ધંધા જોડાયે છે, તે અમે શરૂ કરીએ. બીજા દેશમાંથી યેસા આપીને શિક્ષક બોલાવીએ તો તે વાત અમારા હાથમાં નથી. આ કેટલી નહાની બાબત છે ? સર્વ લોકોને લખતાં વાંચતાં આવડવું જોઈએ, મુસજમાન

હોય, કોઈ પણ ધર્મનો હોય, કોઈ પણ જાતીનો હોય. તેને થોડું કે ઘણું લખતાં વાંચતાં આવડવું જોઈએ; આ બાબત હવે આખી પૃથ્વીપરના સર્વ લોકોને કળુજ થઈ છે. આ સંબંધી હવે કંઈ શંકા નથી. લખતાં વાંચતાં આવડવાથી મનુષ્યને કંઈ પણ ફાયદો થાય છે, એ કંઈ કોઈને નવેસરથી કહેવાની જરૂર નથી.

ત્યારે તે વાત અત્રે કેમ બનતી નથી. પૈસા નથી, તેથી આ સળબ કોણુ રજુ કરે છે ? આ સળબ અધિકારી વર્ગ આપે છે. તઓનો પગાર રૂ. ૨.૫૦૦ હોય છે અને તેના ૩,૦૦૦ કરવા હોય તો પૈસા છે. આજ ૫૦ વર્ષે આ બાબતો આપણા લક્ષમાં આવી. ૧૯૦૬ ની સાલમાં જે વેળા કલકત્તામાં કૉંગ્રેસ મળી તે વેળા દાદાભાઈ નવરોજીએ પોતાનો પચાસ વર્ષનો અનુભવ સર્વને કહ્યો, કે આ જે વ્યવસ્થા છે, આ જે કંઈ એક પ્રકારનો અન્યાય હિંદુસ્થાન દેશમાં થાય છે, તેનો પ્રતિકાર થવા માટે લોકોના હાથમાં સત્તા જવા શિવાય અન્ય માર્ગ નથી, અને આ સત્તા જ્યાંસુધી તમારા હાથમાં આવશે નહીં, ત્યાં સુધી તમારો બાગ્યોદય પણ થશે નહીં, પણ જે બાબતો વ્યવહારની છે, વ્યાપારની છે ધર્મની

છે, સમાજની છે તે બાબતો અમારે કરવી જોઈએ; તે બાબતો કરવાની સત્તા અમારા હાથમાં જોઈ છે વધારે આવ્યા વિના-અંતે પૂર્ણ આવવી જોઈએ-પૂર્ણપણે અમારા તાબામાં આવ્યા વિના અમને કોઈ પણ રીતે શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો, ભાગ્યોદયનો, લાભનો, ઉત્કર્ષનો કાળ આવવો અશક્ય છે. અન્યના મુખથી કોઈ પાણી પી શકતું નથી. તે આપણે જ પીવું જોઈએ.

તમને આ હકક કંઈ તરવાર લઈને લેવાનું કોઈ કહેતું નથી; પણ હાલ પ્રજાની બુદ્ધિ બદલાઈ છે. હિંદુસ્થાનથી ઈંગ્લાંડને કંઈ મદદ થઈ શકે છે. હિંદુસ્થાન સુખી હોય તો ઈંગ્લાંડને પણ એક પ્રકારનો વેભર, એક પ્રકારની શક્તિ, અને એક પ્રકારે મોટાપણું આવી શકે છે. આ જગત થયેલી બુદ્ધિનો જો આ વેળા લાભ લીધો નહીં તો આવી તક કંઈ પુનઃ આવવાની નથી.

આ અધિકારી લોકોને આ વાત સારી લાગતી નથી. તેમાં કોનું નુકસાન છે? બાદશાહનું નથી; પણ અધિકારીવર્ગનું છે. ત્યારે તેઓને આ વાત ખરાબ લાગે છે. અને હાલ તેઓ એવો ઉપદેશ કરે છે કે તમે સ્વરાજ્યને પાત્ર નથી; તેથી અમે અત્રે આવ્યા છીએ; જાણે કે તેઓ

જ્યારે હિંદુસ્થાનમાં નહોતા, ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં કોઈપણ સ્થાને સ્વરાજ્ય નહોતું; અમે સર્વ જંગલી હતા, અને એકમેકનું ગળું કાપવા પ્રવૃત્ત થયા હતા. પેશ્વાઈમાં રાજ્યવ્યવસ્થા નહોતી, મુસલમાનીમાં રાજ્યવ્યવસ્થા નહોતી, અમને કંઈ રાજ્યકારભાર તપાસતા આવડતો નહોતો, લોક સુખી કેવી રીતે રહે એ અમને સમજતું નહોતું, નાના ફડનવીસ મુખ હતા, મલીકઅંબર મુખ હતા, અકબર, ઔરંગઝેબ મુખ હતા, એટલે અત્રે તેઓ અમારા કલ્યાણાર્થ આવેલા છે, અને તમે હજી બાળક છો.

બાળક છો, એ પણ થડીબર કમુલ કર્યું. હવે પણ તમે મ્હોટા ક્યારે થવાના છો ? કાયદામાં ૨૧ વર્ષના થયા કે મ્હોટા કહેવાય છે. તેઓએ ૫૦ વર્ષ અમારા પર રાજ્ય કર્યું; તો પણ અમે મ્હોટા થઈ શક્યા નહીં. ત્યારે તેઓએ ૫૦ વર્ષ કર્યું શું ? જો હિંદુસ્થાનનાં લોક બાળક હતા તો તેઓને ડાહ્યા બનાવવાનું કાર્ય કેનું હતું ? તેઓનું કાર્ય હતું. રાજ્યકર્તા તેઓ હતા. મ્હારં તો એમ કહેવું છે કે એ કામ તેઓએ કર્યું નહીં-ત્યારે અમે બાળક છીએ એટલુંજ નહીં-પણ તેઓ

રાજ્ય કરવાને નાલાયક છે. જે લોકોને ૫૦ વર્ષમાં પોતાની પ્રગતિ સુધારતાં આવડ્યું નહીં તેઓએ પોતાનો અધિકાર છોડીને અન્યના તાગામાં આપી દેવા, એજ સારું. લોક આપણને કહે છે કે તમે પાત્ર થયા નથી, તેમાં આપમતલબીપણું છે આ કથન ખરું હોય તો તેઓની એક પ્રકારની નામોશી છે; તેઓ નાલાયક હરેછે; અને ખોટું હોય તો આપમતલબીપણાનું છે આ શિવાય આપણાથી તેનાપરથી બીજું કોઈપણ અનુમાન થઈ શકતું નથી. અમે નાલાયક છીએ એટલે શું? થયું છે શું અમને? મ્યુનિસીપાલિટીની વ્યવસ્થા અમારી કરેલી ચાલે છે; કોઈ વિલાયતથી પાસ થઈને આવી કલેક્ટર થયો તો ચાલે છે. તેઓ કામ કરે છે, સરકાર તેઓની શિક્ષારસ કરે છે; અને સ્વરાજ્યના હક્ક લોકોને આપવાની વાત આવે ત્યારે તમે નાલાયક છો; આવી રીતે સ્પષ્ટપણે સર્વ લોકોને કોટવાવધિ લોકોને નાલાયકીનું સાટરીકેટ આપવું, એટલે પોતાની નાલાયકીનું પ્રદર્શન કરવા જેવું છે.

સ્વરાજ્ય પર આક્ષેપ કરવામાં આવેછે. પ્રથમ વાત એ છે કે એકદમ સર્વ પ્રગતિ નાલાયક હરાવેછે. પરીક્ષા લેયો કહીએ ત્યારે પરીક્ષા

પણ દેવાની નહીં. નાલાયક નાલાયક એટલે શું ? એવી રીતની હાલ પતરાજી ચાલી છે, તે ચાલવા ન દેતાં પૂર્ણ દૃઢતાથી તમે માગવા તૈયાર છો કે નહીં, એ મ્હારે પુછવાનું છે. તમે જે માગવાને તૈયાર નથી, તમે જે આ માટે આગ્રહ ધરશો નહીં, હાલની તક તમે વ્યર્થ જવા દેશો, તો આવી તક ફરી ૧૦૦ વર્ષમાં આવવાની નથી. ત્યારે તમારે તૈયાર થઈને તમે જરા જોરથી બોલશો, તો એકાદ પોલીસ સીપાઈ કહેશે અરે ! નહીં કહે એમ નહીં; પરંતુ તે સહન કરવું જોઈએ. જે તમે નિશ્ચયથી, એકયથી, સર્વજનતિના સર્વ ધર્મના લોક એકત્ર થઈને આ માગણી સરકાર પાસે કરશો, આગ્રહ ધરશો, આ માટે જે કંઈ ખર્ચ કરવો પડે તે કરવા તૈયાર થશો અને એ માગણી પ્રમાણે મળ્યા વિના અમારી તૃપ્ત થવાની નથી, સંતોષ મળવાનો નથી, એવું સરકારનેજ નહીં, પરંતુ સર્વ જગતને જાહેર કરશો, એટલી દૃઢતા જે તમારા અંગમાં હશે તો મ્હારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી તમારી માગણી પ્રમાણે જલદી મળ્યા વિના રહેશે નહીં.

તમારા નિશ્ચયનું ફળ છે. ધર્મમાં શું કે રાજ-
 નીતિમાં શું નિશ્ચય જોઈએ; અને તે મનનો
 નિશ્ચય હિમ્મત વિના આવતો નથી, શું થશે ?
 એમ કહેવું પરવડશે નહીં. સાડું થાય કે ખરાબ
 થાય, એજ અમારે જોઈએ, એજ અમે માગીશું,
 તેને માટે અમે પૈસા એકઠા કરીને ખર્ચ થશે
 તે કરીશું, શ્રમ પડશે તે સહન કરીશું; અમારી
 આ માગણી પૂર્ણ થયાં પર્વત અમે આ હિલ-
 ચાલ બંધ કરવાનાં નથી; અમારી હયાતીમાં આ
 કામ પૂર્ણ નહીં થાય તો અમારા બાળખવ્યાં
 પણ હિલચાલ કાયમ રાખશે એવી જ્યારે નિષ્ઠા
 આ કાર્યપર હોય ત્યારેજ ફળ મળે છે. નિષ્ઠા
 વિના પરમેશ્વર તરફથી ફળ મળતું નથી રાજન
 તરફથી મળતું નથી. આ લોકમાં નહીં અને
 પરલોકમાં નહીં. આ નિષ્ઠા જો તમારામાં નહીં
 હોય તો આવી રીતે પ્રયત્ન જરૂરી રાખ્યા છતાં
 પણ તેમાંથી કંઈ ફળપ્રાપ્તિ થશે નહીં. નિષ્ઠા
 પ્રથમ જોઈએ. આપણને જે વાતો ખરી લાગે
 છે તે વાતો પ્રતિપાદન કરવાને તે કહેવાને,
 જણાવવાને, અધિકારીઓને, કહેવાને, કિંબહુના
 બાદશાહને પણ કહેવાને અમારે તૈયાર રહેવું
 જોઈએ. બાદશાહે લોકોના હાથમાં અધિકાર

આપવો જોઈએ. અને હિંદી પ્રજામાં અને
 ઇંગ્લેન્ડ પ્રજામાં, ગોરી અને કાળી પ્રજામાં કોઈ
 પ્રકારનો ભેદ ન રાખતા.....(ન રાખવો
 જોઈએ). તે જેમ બા:શાહની પ્રજા છે તેમ
 અમે પણ પ્રજા છીએ. તે જેટલી સુખી છે તેટલું
 અમને પણ સુખ થવું જોઈએ. આ સર્વની
 કૂંચી જે હાલ કેટલાએક લોકોએ, શાણા,
 વિદ્વાન, વિચારવાન પુરુષોએ જે ઠરાવી છે, તે
 સ્વરાજ્ય છે, તેનો સમય આજ આવી લાગ્યો છે.

વ્યાખ્યાન ૩ મું.

(તા. ૧-૬-૧૯૧૬ ની દિને અહમદનગરમાં
આપેલું વ્યાખ્યાન.)

સાધારણ રીતે મહારો મત એવો છે કે આપણે
જે કંઈ સુધારા જોઈએ છે તે સ્વરાજ્યના સુધારા છે.
તમે કદાચ વૃદ્ધ સ્ત્રીની વાત જાણતા હશે, તે
જો છે કે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને દેવતા પ્રસન્ન થયા
પછી તેણે શું માગવું તેના વિચાર કર્યો, અને
દેવતા પાસે એવું વર માગ્યું કે દેવતાએ મહને
એવું વર આપવું કે મહારા પૌત્રને સોનાની
થાળીમાં જન્મતો હું પ્રત્યક્ષ જોઉં. એટલે તે
ત્યાંસુધી જીવતી રહે દેવકરો થાય, સંપત્તિ મળે
વિગેરે વિગેરે-આ એક ન્હાના વરમાં સર્વ અર્થ
એક સ્થાને આવેછે, તેવીજ સ્વરાજ્યની વાત છે.

સ્વરાજ્ય જો ન મળ્યું તો ઔદ્યોગિક ઉન્નતિ
થવાની નહીં. સ્વરાજ્ય ન મળ્યું તો કોઈ પ્રકારનું
શિક્ષણ પ્રાથમિક કે ઉચ્ચ કોટિનું, પ્રજાને ઉપ-
યુક્ત એવું શિક્ષણ મળવું શક્ય નથી. સ્વરાજ્ય
જો મળ્યું નહીં તો માત્ર સ્ત્રીશિક્ષણ પણ વધા-
રીને ચાલવાનું નથી. ઔદ્યોગિક સુધારણા કરીને
ચાલવાનું નથી, સામાજિક સુધારણા કરીને પણ
ચાલવાનું નથી. આ સર્વ સ્વરાજ્યના અંગ છે,

સત્તા પ્રથમ, અને જે સ્થાને સત્તા ત્યાં શાણુ-
પણુ; શાણુપણુ સત્તા વિના નથી; અને હોય
તોપણુ તે નિષ્ફળ જાયછે કેાંઈ પણ પ્રજ્ઞને આ
સિદ્ધાંત ખાસ કરીને કહેવાની આવશ્યકતા નથી;
પરંતુ આપણા લોકોને આ ખામત વિશેષ કરીને
સમજાવવી પડેછે

સ્ત્રીશિક્ષણ નહી જોઈએ એમ હું કહેતો
નથી, પણ આ દિક્ષ્યાલ બંધ કરવાના હેતુથી,
તે તરફ વળો એમ અમને કહેવામાં આવેછે, તે
વેળા અમારું એમ કહેવું છે કે પ્રજ્ઞને મૃત
કરવાનો આ ઉપાય છે. તમારા શરીરમાં જો
કોવત નહીં હોય, તમારાં અંગમાં એકાદ ખામત
પ્રાપ્ત કરી લેવાની ધમક નહીં હોય, તો શીખેલી
પત્નિ લાભને તેને પેટે જે સંતાન થશે તે પણ
તેવુંજ થશે, અને તે તમારો પુત્ર કર્તવ્ય બજા-
વવા કંઈ પ્રયત્ન કરશે એમ કહેવું એ કેવળ
મુખપણાનું છે. તમારે પેતાના પગ ઉપર ઉભું
રહેવું જોઈએ. તમારે આ ખામતો કરવી જોઈએ,
અને તેમાંની—મુખ્ય ખામત તે પ્રથમ કરી લેવી
જોઈએ. જેઓએ આજ ૫૦ વર્ષ પ્રયત્ન કર્યો
તેઓનો અવો અનુભવ છે કે રજુરાજ્ય, એ
સર્વની આવી છે, અને તે જો તમારા હાથમાં

આવી નહીં તો પરચુરણ પ્રયત્ન કરીને કહેવું કે
 આ સુધારણા અમે કરીએ છે તે વ્યથા. સ્વરાજ્ય
 એટલે શું એ કાલે કહ્યું. સ્વરાજ્ય એટલે
 ઇંગ્લેન્ડને કહાડી મુકવાના નહીં; રાજા કોઈપણ
 હશે તે ચાલશે. રાજાથી અમારે કંઈ કરવાનું
 નથી. અમારા હક્ક અમને મળે એટલે થયું.
 અને તે કોઈ પણ રાજા હોવા છતાં મળી શકે
 છે. ઇંગ્લાંડમાં રાજા છે પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ લોકોને
 હક્ક છે કે નહીં ? ઇંગ્લાંડનો રાજા તેજ અમારો
 બાદશાહ, ત્યારે ઇંગ્લાંડમાં તેનું રાજાપણ કાયમ
 રહીને જ્યારે ઇંગ્લેન્ડ લોકોને સ્વાતંત્ર્યના હક્ક
 મળે છે તો હિંદુસ્થાનમાં તેજ રાજા બાદશાહ
 તરીકે કાયમ રહીને બ્રિટિશ નાગરિકત્વના હક્ક
 અમને મળવામાં અડચણ શું ? કોઈ કોઈનું
 એમ કહેવું છે કે આવશે તો દે છે કે નહીં ?
 કોઈને માસ્તા નથી; પશુ પક્ષીને સુઠાં આવશે
 મળે છે; આવશે મળવું એ કંઈ પુરુષાર્થ નથી
 “કાઠ્ઠોપિ જીવનિ વિરાય ચલિં ચ મુંકે ” કાગડો
 પશુ જીવે છે અને બલિ ખાય છે. કાગડો પોતાનો
 હિસ્સો નિર્વાહ કરે છે તેને કંઈ ખેતર ઉમાડવું
 પડતું નથી. રાજા તેને રાધેતો જાન આવશે
 મળે છે. હિસ્સો નિર્વાહ કરીને પક બરીને રાજાએ

બાંધી દીધેલ મર્યાદાની બહાર, તેણે જે સ્થાનો
ખુલા મુક્યાં હોય તે સ્વિકારીને તેના હુકમ
માનવો, અને તેના તંત્રપ્રમાણે ઉદરનિર્વાહ
કરવો, એમાં હું કંઈ પુરુષાર્થ સમજતો નથી.
પશુ અને મનુષ્યનો આ સમાન ધર્મ છે. મનુ-
ષ્યમાં જો કંઈ મનુષ્યપણું હોય તો અમારી
બુદ્ધિ, અમારી કુશળતા, અમારી એકંદર
હિંમત, બહાદુરીને કંઈ પણ મોકળો પ્રદેશ
જોઈએ કે નહીં ? હિંદુસ્થાન માટે તેવું ક્ષેત્ર ખુલ્લું
નથી. તેને માટે જો તમારું કંઈ કર્તવ્ય હોય
તો પ્રથમ કર્તવ્ય એ કે આ સત્તામાંથી કંઈક
અંશ તમારા તાબામાં લ્યો. એવા પ્રકારની
હિંમત જો ન ધારણ કરી તો ઉત્તરોત્તર સૃષ્ટિ-
નિયમ પ્રમાણે એવી જે કંઈ મનુષ્યમાં હિંમત
કિંવા બુદ્ધિ હોય છે તે કમી કમી થતી જશે;
તેના પ્રમાણમાં અધિક અધિક પશુની સમાન-
તામાં આવતા જશે.

સ્વરાજ્ય એટલે શું ? અને તેનાથી શું થશે ?
સ્વરાજ્ય એટલે શું ? એક કલેક્ટર કાઢીને
તમારો મુક્યો એટલું જ નહીં. તે આપે તો તે
પણ જોઈએ. અમુક મનુષ્ય કાઢો, અમુક ઠેકાણે
અમુક વ્યવસ્થા રાખવી એમ કહેવામાં કંઈ હર-

કે નથી. કદાચિત્ ગોરો માણસ પગાર આપવાથી આપણો નોકર થશે. સારો હશે તો અમે રાખશું, પણ વ્યક્તિનો વાદ નથી. પ્રજાનો વાદ છે. સત્તા હાથમાં હોવા વિના બીજો કંઈ માર્ગ નથી. તે સત્તા એકવાર આપણાં હાથમાં આવશે તે જમણે આપણે હજારો બાબત કરી શકશું. ઘોડા ગામમાં આવેલી એક દારૂની દુકાન બંધ કરાવવાને એવંડા મોટા પ્રયત્ન પુનામાં થયો હતો. આ દુકાનથી સરકારને એક બે હજારની પ્રાપ્તિ હશે; પરંતુ તે દુકાન કાઢી નખાવવાનું અમારા તાબામાં નથી; અમુક સ્થાને દારૂની દુકાન કાઢવી કે નહીં. કાઢવી તેને વાસ્તે એટલો બધો પત્ર વ્યવહાર (correspondence) શા માટે ?

મહેને લાગે છે કે એને માટે જેટલા કાગળ વધરાયા હશે તેટલો દુકાનનો વર્ષનો નફો નહીં હોય. હાલની બ્યવસ્થામાં પરિશ્રમ પડે છે તે બંધ થાય, આ જહાંગીરી બંધ થાય, અને તે સત્તા અમારા હાથમાં આવવી જોઈએ.

સત્તા અમારા તાબામાં આવવાથી અમારાં અંમમાં રહેલા વડિલોપાર્જિત ગુણુનો ઉત્કર્ષ થશે તે ગુણુ કાંઈ પણ રીતે ઉપયોગમાં લાવવાને અમને માર્ગ જડશે. સ્વરાજ્ય સ્વરાજ્ય એટલે

બીજું કંઈ નહીં. થોડું કાં ન હોય, ધરમાં બેઠા
કંઈ પણ ધધા કર્યો બે પૈસા મેળવ્યા, બાન-
બચ્ચાંનું પેટ ભર્યું એ એટલું પુરતું છે. હવે
સ્વરાજ્યનો પરિશ્રમ શાને માટે ? એનો ઉત્તર
એટલોજ છે કે જે એક પ્રજાસંબધી બુદ્ધિ
આપણા કરતાં કંઈક અધિક આ જગતમાં છે,
આપણી એક વ્યક્તિ કરતાં વધારે વ્યક્તિના
સમદાયનો લાભ કરવાનું જે એક અધિક કર્તવ્ય
છે તે કર્તવ્યનું તમને વિસ્મરણ થતું જાય છે.
એક સમય એવો હતો કે મહારાષ્ટ્રના મહા-
પુરુષોની પરંપરામાં એવા સમર્થ પુરુષો હતા કે
જેને આદર્શોની જાગૃતિ હતી; પરંતુ દેવયોગે
આ મનુષ્યસ્વભાવ ટક્યો નહોતો. અમારું કામ
જે બીજો કરવા લાગે તો અમે કહીએ છીએ
સારું થયું, કામ થાય એટલે બસ; પણ ક્યાં
સારું કહેવું અને ક્યાં નહીં તે સંબંધી વિવેક-
બુદ્ધિ માત્ર અમારામાંથી ચાલી મઈ છે.

જે પ્રમાણે પોપટને પિંજરામાં રાખે છે તે પ્ર-
માણે તમારી સ્થિતિ થઈ છે. એક વાત કેસરીમાં
અસિદ્ધ થઈ હતી. પિંજરામાં રાખ્યા-
સંબંધી એવી એક વાત સંવિદ્રનાથ ટાંગોરે
પોતાના આત્મચરિત્રમાં લખી છે, પિંજરામાં

રાખેલા એક પોપટ અને બહારના એક પોપટ
 એ બેનો સંવાદ આમાં આપેલો છે. બહારના
 પોપટે પિંજરાના પોપટને કહ્યું કે બહાર એવી
 મજા છે, અત્રે ફરવાનું મળે છે, ગમે ત્યાં જવાય છે.
 મરજી પડે ત્યારે ખાવાનું મળે છે, આ આનંદ તમે
 ક્યાં છો ? પિંજરામાંના પોપટે ઉત્તર આપ્યો કે બાકી
 તું કહે છે તે ખરું છે; પરંતુ આ સોનાની સળી
 બહાર ગયા પછી ક્યાં મળનાર છે ? તેવી અમારી
 અવસ્થા થઈ છે. સ્વરાજ્ય મળ્યું તો ચલાવશું કેમ ?
 કાંઈ દેવું નથી અને તમારે કાળજી પડી છે કે
 સ્વરાજ્ય મળ્યું તો અમે ચલાવશું કેમ ? અમે
 લાયક નથી ? તે પોપટને બહાર જવાથી તે પિંજર
 અને બેસવાને સળી વિગેરે કેમ મળશે ? તેજ
 અમારી અવસ્થા થઈ છે. આ અવસ્થા સ્વાભાવિક
 નથી. કૃત્રિમ છે. તે પોપટને જેવી રીતે ધણા વર્ષ
 પિંજરામાં પુરી રાખવાથી એવી ભાવના ઉત્પન્ન
 થઈ તેમજ આ અધિકાર અમારા હાથમાંથી
 જવાથી અમને પણ તે ભાવના ઉત્પન્ન થઈ. આ
 અમારી મૂળની સ્વાભાવિક-મનુષ્યની સ્વાભાવિક
 ભાવના નથી. જેમ પોપટની તે સ્વાભાવિક
 ભાવના નથી તેમજ અમારી એ સ્વાભાવિક
 ભાવના નથી, એ પ્રથમ લક્ષમાં લેવું જોઈએ.

જે અંગપર કામ પડે છે તે કરવા અમે તૈયાર થઈએ છીએ. તે પ્રમાણે જે લોક તૈયાર હતા તેઓના અમે વંશજ છીએ. અને તેઓના જે તમે ખરા વંશજ હો તો તે સંધિ મળતાં તેઓના ગુણ તમારા અંગમાં પ્રકટ થવા જોઈએ, અને પ્રકટ થશે એવા બંદોસાથી તે માટે તમારે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ, એવું મહારુ કહેવું છે. અનુવંશિક સંસ્કારની કંઈ કીંમત હોય તો આપો, નહીંતો અમુકના પૌત્ર પ્રપૌત્ર એ માત્ર કહેવાનું છોડીદો. હાલ આપણે ત્યાં પુષ્કળ સરદાર છે, તેઓ કહે છે અમારા દાદાઓ સરદાર હતા. તેઓના અંગમાં તેઓના રક્તનો ગુણ આવેલો છે; પરંતુ તેઓએ (દાદાઓએ) મેળવેલાં વતન બચાવવા માટે તેઓ સાહેબની કાંઈપણ રીતે ગમે તે રીતે સેવા કરે છે. ઠીક. હું કહું છું કે તેઓ સરદાર છે તેથી એમ કરે છે. પરંતુ તમે અમે જેને કંઈ મેળવવાનું નથી, તેણે માત્ર તેઓને પગલે શા માટે ચાલવું જોઈએ ?

એવા પ્રકારનો જે દેશપર એક પડછાયો પડ્યો છે, તે છાયામાંથી આપણને છુટવાનું છે, એ અહણુ છે. ચંદ્રને અહણુ લાગે એટલે તે છુટવા માટે દાન કરે છે. તમને જે અહણુ લાગ્યું છે તે

છુટવા માટે એક પૈ પણ ખર્ચવા તમે તૈયાર નથી; કિંવા તેને માટે પગલું ભરવા તૈયાર નથી, ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે કે અમાહના આત્મણો જપ કરતા હતા. તમે કંઈ જપ કરો છો કે ? તેને માટે પરિશ્રમ કરો છો કે ? તેને તાટે કાઢને બે પૈસા આપવા તૈયાર છો કે ?

તમારું જે કંઈ છે તે તમારે જોઈએ છે, એમ નિશ્ચયથી કહેવા તૈયાર થવું જોઈએ જ્યાંસુધી તમારા મનમાં નિશ્ચય નથી ત્યાંસુધી કાંઈ પોલીસનો સીપાઈ આવ્યા બરોબર “કેમ તિલકના વ્યાખ્યાનમાં ગયો હતો કે ? હા પાછળથી ગયો હતો દૂર બેઠો હતો, મને બધું સંભળાયું નહીં.” પોલીસ અમલદારે જોયું હોય છે, ના કહી શકાતી નથી. એક પ્રકારની તમારાં મનમાં જિહ્વક શા માટે ? અમને સ્વરાજ્ય જોઈએ છે, એમ કહેવામાં શું ડર છે ?

હિઝાવવાથી કાઠપણુ દેવી પ્રસન્ન થતી નથી. તે દેવીને તમારા મનમાં શું છે તે જ્ઞાત છે, અને આ સર્વ જ્ઞાતા દેવીઓમાં સ્વતંત્રતાની કવીનો આ વિષયપર ખાસ કટાક્ષ છે, તમારે જોઈએ તે માંગો અને તે આપશે, કદાચ એક બે વાર ના કહેશે, કેટલી વાર ના કહેશે ? તેમની

ખાત્રી થવી જોઈએ કે આમા ઉડાવવાની વાત નથી, યત્ન કર્યાવિના ઉપાય નથી, એવી તેની ખાત્રી થવી જોઈએ.

તમારામાં કંઈપણ દેખાય ત્યાં સુધી બિતી દેખાડવી એ દરેક દેવીનું કામ છે. આપણા યોગ-શાસ્ત્રમાં જોતાં દેવીની સાધના કરવી જોઈએ. તેઓ બીતી દેખાડે છે; સાધનામાં સફળતા મળ્યા એટલે સારું થયું. બીતીની દરકાર કર્યાવિના આપણે આપણું કાર્ય નિશ્ચયથી કર્યું તો યોગ-શાસ્ત્રમાંની દેવી આપણને પ્રસન્ન થાય છે. એ નિયમ છે, એ ન્યાય છે. રાજકીય બાબતમાં પણ બીજો ન્યાય નથી, માર્ગ નથી. અમારે તે જોઈએ છે તે (સ્વરાજ્ય) પ્રાપ્ત કરી લેશું, અને તે મળ્યાવિના અમે અમારો ઉદ્યોગ હોડશું નહીં, એવી દૃઢ ભાવના તમારામાં હોવાવિના આ વાત કંઈ પ્રાપ્ત થવાની નથી. આ લય પાછળ રહેશે, પોલીસ પાછળ રહેશે, સી. આમ. ડી., કલેક્ટર પાછળ રહેશે, અને આખરે તે બાબત પ્રાપ્ત થશે, તેઓ બહીવશાં તેનાથી ડરતાં નહીં. કિંબલુના એવું સમજવું જોઈએ કે આ એવું એક નિશ્ચિત પરિણામ છે. ઇમજીમાં એવી એક કહેવત છે કે અધારામાંથી મયા શિવાય પ્રકાશ

દેખાય કેમ ? સૂર્યને પ્રભાતે ઉગવા માટે અંધારા માંથી જવું પડે છે સામાન્ય લોકોની સમજ કહું છું શાસ્ત્રની સમજ કહેતો નથી. અંધારા-માંથી ગયાવિના પ્રકાશની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ આંતરમાંથી ઉપદ્રવમાંથી અને ધમકીમાંથી બહાર પડ્યા શિવાય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ નથી. નાશ્વર્ય જોઈએ છે. સ્વરાજ્ય એટલે શું એ મહેં આપને કહ્યું.

મહારા મિત્ર કેલકરે કહ્યુંજ છે કે સ્વરાજ્ય એટલે ઈંગ્રેજ લે કોને કહાડી મુકી આપણી સત્તા તે સ્થાને સ્થાપિત કરવાની નથી; પણ પ્રજાના હક્ક હાથમાં લેવા એ છે; ઈંગ્લાંડને આ એક પ્રજાને ગુલામ રાખ્યાથી કંઈ લાભ છે કે ? આનો જો બરોબર વિચાર કર્યો તો આજ એકંદર જગતની સ્થિતિ પરથી એવું દેખાઈ આવે છે કે કોઈ દિવસે પણ ઈંગ્લાંડને પોતાના હાથમાંના સામ્રાજ્યના અવયવ જે પ્રાંત યા દેશ છે તે દેશને સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર પડશે. કોઈ દિવસે પણ આ વાત બનવાની છે બનવી જોઈએ; પણ તમે જો કંઈ કરશો નહીં તો માત્ર બનવાની નથી. આખી રાત્રિ જાગી ચોર જવારે આવ્યો ત્યારે સુતેલા, તેરી તમારી સ્થિતિ થશે. સમય આવે છે, પરમેશ્વરની કૃપાથી જગતના અન્ય પ્રજાની

પૂનર્ધટનાનાં સ્વરૂપ કદાચિત્ તમને અનુકુળ થશે; પણ આ કાળ અનુકુલ થયો. તમે જાગતા હશો તો તેનો ઉપયોગ, નહીં તો સુતા તો સુતા.

૧૮૫૮ ના વર્ષમાં હિંદુસ્થાન સરકારનો જે એક્ટ થયો તેને થયે આ વર્ષે ૫૮ વર્ષ થયાં. આ ૫૮ વર્ષમાં શું થયું ? અધિકારી પ્રબળ થયા, સત્તા ધારી થયા, લોકોની સત્તા કમી થઈ, તે એટલે સુધી કે કુળકર્ણી અમારે નહીં જોઈએ, નોકર જોઈએ છે સઘળા; કામને પોતાના જન્મથી વંશપરંપરાથી અધિકાર હતા તેપણ ગયા. ઇનામ કમીશન નિમાયું, ત્યારે લક્ષ નહીં ખેંચાયું તેનો કંઈ ઉપાય નહીં. વિંચૂરકર તે સમયે જાગીરદાર હતા, સૈન્યના માલિક હતા. કાંઈ ૧૦,૦૦૦ તો કાંઈ ૧૫,૦૦૦ ની સેનાના અધિકારી હતા તેમને કહ્યું કે તમારે ૧૫ હજારની સેના પુરી પાડવી પડે છે, અને તમને (અમારે) ૧૫ લાખ રૂપિયા આપવા પડે છે, અને તમને ખર્ચ આવે છે ૧૪ લાખ; ત્યારે એક લાખ રૂપિયા લ્યો. કયુત્ત કયુ. તેમને ઘેર બેઠાં ખાવાનું મળે છે. પછી શું ? આ મ્હોટું તત્ત્વ છે. આ વેળાએ કાંઈએ કહ્યું નહીં કે અમારો સૈન્ય રાખવાનો, સરકાર માટે લઢવાનો અધિકાર ગયો,

એવું કંઈ કાઢને લાગ્યું નહીં. સારી છે સરકાર,
 ઘેર બેઠાં ખાવાને આપે છે, બીજું શું જોઈએ ?
 આ સ્થિતિને લીધે અમારી એવી અવસ્થા થઈ છે.

૫૦૬૦ વર્ષમાં આ પ્રાંતનો સ્વયંચાલ અધિકાર
 યુરોપિયન અધિકારી વર્ગના તાબામાં ગયો છે.
 એપરથી એમ સમજતા નહીં કે હું યુરોપિયન
 અધિકારી વર્ગને ખરાબ કહું છું; તે ઘણા મોટા
 અને શીખેલા છે. વિલાયતથી ઉત્તમ વિદ્યાર્થી જે
 આવે છે તેને આ જગ્યાએ મોકલે; તેઓની
 કર્તૃત્વશક્તિ અધિક હોય છે; પરંતુ આ સર્વ
 કબુલ કરવા જતાં તેઓને આપણે માટે કામ
 કરતાં ધસારો લાગે છે. વિલાયતની હવા ઠંડી
 અને અત્રેની ઉષ્ણ હવા હોવાથી તેઓને અધિક
 પગાર આપવો પડે છે. આપણા કલ્યાણ માટે
 આવેલા તેને તમે ના કહેશો ? આ સર્વ વાત
 અમને કબૂલ છે. તેઓ કદાચ અમારા કરતાં
 રહેજસ્દાજ વધારે કામ કરતા હશે, એપણુ હું
 નાકબુલ કરતો નથી. મહારું કહેવું એટલું જ છે
 કે તે કામ કરવા અમે તૈયાર હોવા જતાં તે કામ
 અમારું હોવા છતાં અન્યના હાથમાં કેમ ? પુના
 અને સતારા પ્રાંતના લોકો જઈને વડોદરાનો
 રાજ્યકારભાર જો ચલાવે છે તો તેજ રાજ્યકાર-

ભાર તેજ પ્રકારે આ અમારા પ્રાંતમાં ચલાવવાને તેને હરકત શું ? દેશના બે વિભાગ પાડીને એક ભાગ મરાઠી દેશ કંઈ એક ઐતિહાસિક કારણથી ઇંગ્રેજ સરકારના તાબામાં ગયો, એક રહ્યો સંસ્થાનિકના તાબામાં આ દેશના લોકો કામ કરવાને લાયક છે એમ એક ભાગ કહેછે. ખીજા ભાગમાં તેઓ નાલાયક છે એમ અધિકારી કહેછે, અને અમે પણ તેઓના શબ્દ ઓલી લઈને તેના જેમ ગાંડાની માફક બોલવા લાગીએ છીએ.

હવે અમને વંશપરંપરાનો સંસ્થાનિક માત્ર ચાલશે નહીં. અમારે અમે નિવડેલો કાષ્ઠપણ અધ્યક્ષ સુટવો જોઈએ.....એ એક ઐતિહાસિક સમસ્યા અથવા વિસંગતતા છે કે જે પ્રાંત મરાઠાની રાજધાની હતી તે પ્રાંતને તે સંસ્થા અને વ્યવસ્થા આપવાની નહીં, અને જે પ્રાંત એ પ્રાંતને અવલંબીને હતા તેને તે વ્યવસ્થા મળે. તેનું કંઈ કારણ નથી. અમે શામાટે એવા થઈએ નહીં? મહેં આપને કહ્યું કે, ગાયકવાડ અને સિંધીયા સરકારે પૈસા અને ફાજલદાર્ઠ માટે, યુરોપમાં મોકલ્યાં છે. અમારા તાબામાં હોત તો અમે પણ તેમજ કર્યું હોત. બ્રિટીશ રાજ્યનું જનું કે બ્રિટીશ રાજ્યનું રહેવું,

એ વાત સાથે આ વાતનો કંઈ એક પણ સંબંધ નથી. પરંતુ અધિકારી વર્ગની, પરકીય અધિકારી વર્ગની સત્તા રહેવી ન રહેવી એટલો ભેદ છે.

આ વ્યવસ્થામાં ભેદ છે. મૂળ જે સામ્રાજ્યની સત્તા તેમાં ભેદ નથી. મહેને લાગેછે કે અગાઉ લૉરેન્સ સાહેબે આ જે સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલે છે તેના સંબંધમાં એમ સુચવ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનના વિભાગ પાડીને જુદા સંસ્થાન કાઢવાં જોઈએ. તેમાં કોઈ નિપુણ જતોને રાખવા અને માત્ર પરરાષ્ટ્ર સાથે સંધી કરવાના, ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય ભયમાં ન આવી પડે એવા પ્રકારની લખ્કરની કિંવા આરમારની વ્યવસ્થા કરવાના વિષે જે આધિકાર છે, તે માત્ર આપણા (બ્રિટીશ સરકારના) તાબામાં રાખો. તે આધિકાર તમે તાબામાં ન રાખો એવું (અમે) કહેતા નથી. સ્વરાજ્યની વ્યવસ્થામાં આ ઉપરના સામ્રાજ્ય સરકારનાં અક્ષો છે, હિંદુસ્થાનનો અન્ય પ્રજાઓ સાથે કેવો સંબંધ હોવો જોઈએ. અમુક બાબત માટે લક્ષ્ય કરવી કે ન કરવી અને જે વેળા પરરાષ્ટ્ર સાથે સંબંધની વાત આવે, ત્યારે તે સમયે શું ધારણ સ્વિકારવું એ ઇંગ્લેન્ડ ખુશીથી પોતાના તાબામાં રાખવું. સ્વરાજ્ય ભાગનારા લોકો એ બાબતમાં અડચણ

કરવા માગતા નથી. અમારે જે જોઈએ છે તે એ કે
આજ જેવી રીતે દેશી સંસ્થાનમાં અમે અમારી
વ્યવસ્થા કરીએ છીએ તેજ પ્રકારે તે વ્યવસ્થા
અત્રે કરવા અમને અધિકાર જોઈએ છે. અમારું
જે કંઈ કરવું હતું તે આવે તે અમુક વ્યાખ્યાતમાં
ખર્ચ કરીએ, શિક્ષણ માટે ખર્ચ કરીએ, દારૂ-
માંથી એછું ઉત્પન્ન થાય તો તેને બદલે બીજા
કાંઈ કર નાંખવો, તે અમે ઠરાવીએ અને તે પ્રમાણે
અમે વ્યવસ્થા રાખીએ, તેમાં હાથ નાખતાં નહીં.
આ હુંજ આપને કહું છું તમે એમ નથી, એમ
લૉરેન્સ સાહેબે કહ્યું છે. જે હિંદુસ્થાનમાં સુધાર-
ણા કરવી હોય, લઢાઈ પછી કાંઈપણ પ્રકારે
એની વ્યવસ્થા કરવાનો સરકારનો હેતુ હોય તો સર્વ
હિંદુસ્થાનના બિન બિન પ્રાંત કરો, તેમના
મગજમાં કંઈ ભાષાની કલ્પના નહોતી; પરંતુ અમે
કલ્પના ઉમેરીએ છીએ. મરાઠી પ્રાંતનું, તેલંગી
પ્રાંતનું, કાનડી પ્રાંતનું એવું એક એક સંસ્થાન કરો.

હિંદુસ્થાન એ મોટો દેશ છે. ભાષાવાર તેના
વિભાગ કરો જોઈએ તો મરાઠીનો ભાગ જુદો
કાઢો, ગુજરાતીનો જુદો કાઢો, પણ તેમાં હિંદુ
અને મુસલમાનને કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું તે-
સંબંધી પણ હું બોલવાનો છું. કનેડામાં ફ્રેંચ

અને ઈંગ્લીશ લોકોની વસ્તી છે, ત્યાં ઈંગ્રેજ મુસદ્દીઓ (તે બાબત) ઠરાવી શક્યા, ત્યારે મુસલમાન અને હિંદુઓ કેવી રીતે વર્તવું એ શું તેઓ નક્કી કરી શકે તેમ નથી ? હાલ આ બાબતો ન આપવાના સંબંધમાં આ કારણો (બહાના) છે. કંઈ હાથમાં ન આપતાં, કોઈ પણ પ્રકારની સત્તા આપણા તાબામાં ન હોવા છતાં, ભાતના દાણા ફેંકીને લડાવી મારવાની વાત છે. આમાંથી બિવિધમાં કંઈ હકક મળે; સત્તા તાબામાં આવે, તેની પાયરી તરીકે જે અમને આપ્યું હોય તો તેની કીંમત છે. નહીં તો તેની કીંમત નથી. થાયછે શું ? બહા અને સુશિક્ષિત જનોને બે ચાર બડી લડાવી મારવાની આ કલા છે.

સ્વરાજ્યથી અમે એવું માગીએ છીએ કે આખા હિંદુસ્થાનમાં આવા પ્રકારના આખરે સંસ્થાનો થાય તે સંસ્થાનોમાં પ્રથમ વિભાગતથી આવેલા ઈંગ્રેજ માણસો, અને આખર લોકોએ નિવડેલા અધ્યક્ષ રહે; એને સર્વ રાષ્ટ્ર સંબંધી જે કંઈ પ્રશ્નો છે તેની જુદી ઠાઠી-સીલ રાખવી. યુરોપ, અમેરીકા, યુનાયટેડ સ્ટેટસમાં જેવી વ્યવસ્થા છે, જેવી રીતે તેણા જુદા જુદા બહાના સંસ્થાનો છે, અને તેનું એકીકરણ કરવાને

તે ઠેકાણે જેમ કાંગ્રેસ છે, તેજ પ્રકારનો અધિકાર હિંદુસ્થાન સરકારે પોતાના તાબામાં રાખવો, અને હાલ જે જુદા જુદા ૭૮ પ્રાંત છે તે કરતાં ભેદરૂપે તે આઠના વિશ પ્રાંત કરો. અને લોકોને જે રીતે સુલભ પડે, તેઓને પસંદ આવે, તેઓના હાથમાં સત્તા રહે, એ રીતે આ પ્રાંતની વ્યવસ્થા કરો. એજ સ્વરાજ્યની માગણી છે. સ્વરાજ્યની માગણી એટલે બાદશાહને કાઢો એમ નહીં. કદાચ આ વ્યવસ્થામાટે કોઈ કોઈ ઠેકાણે ઇંગ્લેન્ડ અમલદાર તમારે લાવવા પડશે. કબુલ છે વાત પણ તે અમલદાર અમારા રહેશે, લોકોના રહેશે, લોકોના નોકર તરીકે રહેશે, તેઓ આપણા ધણી તરીકે રહેશે નહીં. જે કંઈ હવે હિંદુસ્થાનની સુધારણા કરવાની છે તે સુધારણા કરવાને કેવલ અમારા લોકોની બુદ્ધિ પુરી પડશે નહીં. અમારે ઇંગ્લાંડમાંથી, અમેરીકામાંથી માણસો લાવવા પડશે; પણ તે લોકો અમને જવાબદાર રહેશે. એજવાબદાર રહેશે નહીં. ત્યારે એક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો યુરોપિયન લોકવિરુદ્ધ આ હિલચાલ છે, એમ કંઈ કહી શકાય નહીં.

હિંદુસ્થાનમાં થોડોથોડો ફાતનો આરંભ થયો છે, મદ્રાસમાં બીજાંડખાઈએ હોમરૂલ લીગ

કહાડી છે; અત્રે પણ અમે કહાડી છે; અને એજ
 પ્રમાણે બંગાળમાં કિંવા અન્ય રથજે જલદી
 હોમરૂલ લીગ નીકળશે કદાચ કાંએસ આ પ્રેક્ષ
 હાથમાં લઇ તેજ પોતે લીગ કાઢશે તો બાકીના
 લીગ તેમાં મળી જશે. ઉદ્દોગ એકજ કરવાનો
 છે. આ ઉદ્દોગ અને તમે કરનારા છો. કાયદાનો
 પ્રશ્ન છે સ્વરાજ્ય અમારે મેળવવાનું છે તે ક્રિયા
 પ્રકારે મેળવવું તે કહ્યું. તેનાથી હાલની સ્થિતિમાં
 આગળ જતાં શું ફરક પડશે તે કહ્યું. લૉર્ડની
 સભાને એવાં સ્વમ આવવા લાગ્યા છે. લૉર્ડ
 હાર્ડીજ સાહેબે સિવિલીયન લોકોને કહ્યું કે થોડા
 કાળમાં તમારો અધિકાર તમારા હાથમાંથી તમારે
 લોકોને આપવો પડશે. આપણી વિરુદ્ધ પક્ષના
 જે લોકો છે તેઓને આ કામમાં ખરાબ સ્વમ
 આવવાં લાગ્યા છે. અને તમે માત્ર નાલાયક:-
 અમે એ નહીં લઈએ; એ ક્યાંનો આગ્રહ ?
 એનો ખુલાસો શું ? તો તેને એવાં સ્વમ આવવા
 લાગ્યાં છે. તેઓ ધારે છે કે આ જાતની કંઈપણ
 વ્યવસ્થા કરવી પડશે. તમારે ઉદ્દોગ કરવાનો તે
 એક પ્રથમ સર્વ દેશજર હિલચાલ કરીને પ્રત્યેક
 મનુષ્યની એવી ખાત્રી કરી આપવી જોઈએ કે
 એજ આમારું ધ્યેય છે. એ માટે અમારે પરિ-

અમ કરવાનો છે. એટલુંજ નહીં પણ કંઈ પણ વ્યવસ્થા અમારે જોઈએ આ માગણી કાયમ કરવી જોઈએ. વિલાયત જઈને લોકોની તેમ ખાત્રી કરવી જોઈએ, અને પાર્લિમેન્ટ સભામાં જે વેળા આ વિષયનો વાદવિવાદ થાય તે વેળા તે સભા આગળ આપણે આ હેતુ યોગ્ય રીતે માંડવો જોઈએ.

આ સંબંધી મતભેદ રહેવો જોઈએ નહીં. મધ્યમ પક્ષ અને રાષ્ટ્રીય ઉલ્લયનું એકજ ધ્યેય, એકજ માગણી માંડીને એકજ મેળવવાનું છે. આવી ભાવના રાખીને જે આ ઉદ્દેશ કરવાનો. તે માટે હોમરૂલ લીગ કરીને જુદી સંસ્થા કહાડી છે. કંગ્રેસ આગળ આ વિષય માંડવામાં આવ્યો છે; પરંતુ કંગ્રેસ એ વર્ષમાં એકવાર મળનારી હોવાથી એક વળાની તક ગઈ એટલે બીજે વર્ષે. પરંતુ વર્ષભર આ ઉદ્દેશ અમારે કરવાનો છે. એ કંગ્રેસને કબુલ છે, એવી જુદીથી આ લીગ અમે કહાડીએ. તમારે શો ઉદ્દેશ કરવાનો છે, અને આને શી મદદ કરવાની છે, તે ધ્યાનમાં રાખો. કદાચ પાછળથી પોલીસનો ત્રાસ થશે. નહીં થાય એમ નહીં. લવાબ મળનાર થયા કે? મેમ્બર થયોકે ! હા, થયો છું એમ કહેવું જોઈએ; બીજું આ કામમાં કેસ આવ્યો તો

આમાનો વકીલ પૈસા લીધાવિના કેસ ચલાવશે. એક રૂપિયો આ કામમાં આપવો એ રાજદ્રોહ નથી. આના મેંબર થવું એ કંઈ રાજદ્રોહ નથી. એ ઉપરાંત (૧ રૂપિયો આપવા અને મેંબર થતા ઉપરાંત) તમારે કંઈ કરવાનું નથી. બાકીનું કામ કરવાનો બોલો આ લીગ પોતાના અંગપર હોય છે. તો આવી વેળાએ મહારાષ્ટ્રના લોકોએ સુપ બેસવું ? કાઠપણ હોય, મુસલમાન, હિંદુ મારવાડી હોય, સર્વે અમારે જોઈએ છે; નહીં જોઈએ એવા કંઈ નથી; આમાં બિલ્લેદ ધર્મનો ભેદ નથી. આમાં હિંદુસ્થાન માટે કામ કરવાનું છે. પહેલાં જેમ મહેં એક ઠેકાણે કલ્ચું હતું કે તમારા વ્યાપારમાં અંગ છે કે પોતાના નફામાંથી એક આનો ગૌરક્ષા માટે રાખે છે. એવો એક રીવાજ છે. તમને હું પુછું છું કે અત્રે પણ એક આનામાંથી એક પૈસા અર્ધો પૈસા અમને વ્યાપારી લોક કાં આપે નહીં ? હિંદુસ્થાન એ મોટી ગાય છે, ન્હાની સુતી ગાય નથી. તે ગાયે તમને જન્મ દીધો છે, તે ગૌના ઉદ્યોગપર, તેની ફલદ્રૂપતા પર, તેનું દુધ પીને તમે પોતાનો ઉદરરિવાંહ કરો છો. ગૌના પુત્ર છે તે જો કાળજી કરે નહીં, તો ગૌપુત્રને બળદ કહે છે; તેમ તમને કહેવું પડશે.

સાધારણ ગૌપત્રાને જે લોકોમાં નામ છે તે તમને કહેવું પડશે. એટલી વાતો મહેં આપને કહી. આ સંસ્થા નિર્માણ મુશ્કેલી, ઉદ્યોગ શરૂ થયો છે. તેનીપર સંકટ આવે તે સહન કરવા અમે તૈયાર છીએ; તે સહન કરવાં જ નોંધ્યે, સ્વસ્થ બંસતું પરવડશે નહીં; આ માટે એવી રીતે મદદ કરો, આ પ્રમાણે કાર્ય સહાય કરો, પછી ઇશ્વર તમને તબક્કો નહી, એવી મારી ખાત્રી છે. ઇશ્વર કૃપાથી આ વાત સાધ્ય થવી નોંધ્યે, માત્ર અમારે ઉદ્યોગ કરવો નોંધ્યે. બહુજ જીનું તત્ત્વ છે કે God helps those who help themselves જેઓ પોતાને મદદ કરે છે તેને પરમેશ્વર સહાય કરે છે. આ ઋગ્વેદમાનું તત્ત્વ છે, ઇશ્વર ક્યારે આવતાર લે છે. તમે જ્યારે તેનીપાસે ફર્યાદ કરી પ્રાર્થના કરો ત્યારે ઇશ્વર નિરર્થક અવતાર લેતો નથી. આજસુ લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લેતો નથી; ઉદ્યોગી લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લે છે, એટલે ઉદ્યોગમાં લાગો.

હિંદી રવગાજ્ય સંઘ.

૧૭૩૫, ગીરગામ, — મું/મહ.

નારતું શિરનામું:—

Homerule Bombay.

(૧) હિંદુસ્થાન માટે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યાંગત
' હોમ રુલ ' અથવા રવગાજ્ય સનદશીર
પદ્ધતિથી પ્રાપ્ત કરવું તથા ' હોમ રુલ ' પ્રાપ્તિ
અર્થે સમગ્ર દેશનો લોકમત ડેખાવવો તથા
તેવાર કરવો, એ આ સંઘનો વિદેશ હેઠ:

(૨) હાલ સરત સંઘના અધિકારીઓની
નીચે પ્રમાણે નિમણૂક કરવામાં આવી છે:—

અધ્યક્ષ:—જે.સેફ ઓપિટરટા, બી એ.એલ.
એલ બી, એલ રી. ઇ. બાર-અંટ લી.

મંત્રિ:—રા. રા નરસિંહ ચિંતામણ કેળ.
કર બી. એલ. એલ. એલ. બી.

સહાયક મંત્રિ:—રા. હા. વિ. ગોખલે,
બી એ. એ. એલ. બી.

(૩) પૂર્ણ ૨૧ વર્ષ થયાં હોય તેવાં કોઈપણ
પુરૂષ અથવા સ્ત્રીથી, તેમને ઉપલા ઉદ્દેશ માન્ય
છે તેવી લેખીત કબુલતાત આપવાથી સંઘના
સભાસદ થઈ શકાય છે, વાર્ષિક લવાજમ એ.
અર્થ એકરૂં રૂ. ૧.

રેલવેની હાડમારીમાંથી તમોને પોત
જાવવાને તમો શું કરશો ?

ગુજરાતી અને હિંદી ભાષામાં પ્રગટ કર
આવેલા રેલવે કાંવદાકાતુનોનો પહેલો ભાગ ૦
અને રેલવેની હાડમારીમાંથી તમોને પોતાને
ચાલો. છુટક એક નકલ ૧૦ આનાની કીમતે
શકશે દપાલ સાથે એ આના અને વી. પી. થી ૩
બીજા ભાગ છપાય છે અમાઉથી નામ નોંધા

કેલેન્ડર મુદ્રત — ઉપલા પુસ્તકોમાંથી કા
જાણુ ભાષાના પુસ્તકો એક વખતે રૂ. ૧) એ
અગીદશે તેને મગશે. વી. પી. સાથે રૂ. ૧) ન
પ્રીન્સિપલ અને સ્ટેશનરી — ઈંગ્રેજી, ગુ
રાતી તથા હિંદી ભાષામાં છાપવાનું કાન
આપવામાં આવે છે. નિયમિતપણું કે
અમારો મુદ્રા લેખ છે

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ: Reliefkey

ટેલીફોન નંબર ૩૩૬

લખો યા મળો:—

જીવરાજ ગોકળદાસ નેશુસી.

૨૬૧-૨૬૩, વોહરા બજાર ઝીટ, કે ટ-મુંબઈ.

આ ચોપડી ઈદુ પ્રકાશ છાપખાતામાં સ. રા.

દામોદર સાંવળાસમ પટેલે છાપી.

